

BÓDI KATALIN

Gólyafészek és angolkert

Az Árkádia-per kontextusai Kazinczy Ferenc folyóirat-közleményeiben és levelezésében*

1. Az Árkádia-per mint szövegkorpusz

Az Árkádia-per olyan eseménye a 19. század eleji irodalmi nyilvánosságnak, amely a folyóiratokban és a magánlevelekben való rendkívüli dokumentáltságának köszönhetően meglehetősen pontosan ismert eseménysorozata a magyar irodalom történetének, illetve Kazinczy, Csokonai s nem utolsósorban Fazekas Mihály értelmezési hagyományának is meghatározó része. Az utóbbi évtizedekben Fazekas műveinek kritikai kiadása, a *Csokonai emlékek*, valamint a *Pennaháborúk*¹ című kötet tette hozzáférhetővé a per anyagát, vagyis azokat a cikkeket, amelyek 1806 és 1807 folyamán jelentek meg, többségükben a Kultsár István által szerkesztett Hazai Tudósítások című lapban. Figyelemre méltó a források közlésében a változó kontextus: a Fazekas-életmű kiadásában a peranyag a debreceni tudós-költő apológiájaként válik értelmezhetővé, a *Pennaháborúk*ban pedig az alcímbe foglalt nyelvi és irodalmi viták kritikátörténeti – és fejlődéstörténeti narratívát sem nélkülöző – ívében válik értelmezhetővé. Ebben a kötetben időrendi sorrendben követik egymást a perhez kapcsolódó folyóirat-közlemények, illetve a per nyilvánosságát kísérő magánlevelek.

A *Csokonai emlékek* esetében a kettős fókusz működése erősebb, ami elsősorban Csokonai, másodsorban pedig Kazinczy életművét teszi viszonyítási ponttá. Bár a kötet természetesen Csokonai figuráját állítja a középpontba, az Árkádia-per cikkcsoportjának jegyzetanyagában folyamatos hivatkozás történik Kazinczy levelezésére, amely részleteiben a kötet függelékében kap helyet *Kazinczy levelezése Csokonaival és Csokonairól* címmel.² A kötet tehát módszeresen szétválasztja a folyóiratokban megjelent közleményeket és a magánleveleket, hiszen maga a vita nagyrészt Kultsár lapjának hasábjain zajlott, ugyanakkor a kritikai jegyzetekben is hivatkozott levelek fontos háttéranyagként vannak jelen a kötetben, illetve egyáltalán a per értelmezéstörténetében.

* A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával jött létre.

1 FAZEKAS Mihály, *Prózai munkák, vegyes munkák, levelek, kétes hitelességű irások*, kiad. JULOW Viktor, KÉRY László, Bp., Akadémiai, 1955 (Fazekas Mihály Összes Művei, 2), 311–325 (*Az Árkádia-per publikált anyagai*), 326–346 (*Az Árkádia-per Kazinczy levelezésének tükrében* – a levelekből csak szemelvények olvashatók); *Csokonai emlékek*, összeáll., jegyz. VARGHA Balázs, Bp., Akadémiai, 1960, 281–301 [*a Csokonai az irodalomban 1805–1833 c. fejezetben*]]; *Pennaháborúk: Nyelvi és irodalmi viták, 1781–1826*, szerk. SZALAI Anna, Bp., Szépirodalmi, 1980, 395–448 (*Az Árkádia pör 1805–1807* – a folyóirat-közlemények és a levelezésből vett szemelvények időrendbe vannak helyezve).

2 A leveleket közlő *Függelék* 219 tételből áll (*i. m.*, 467–526), a szövegek részben szemelvények, részben teljes terjedelmükben olvashatók a levelek, s természetesen nemcsak az Árkádia-perre vonatkoznak.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 6. szám

A levelek egyrészt segítenek pontosítani a vita résztvevőinek és a felek pártolójának körét, filológiai adalékokkal szolgálnak az eseménytörténet rekonstruálásában, újabb kontextusokat nyithatnak meg az interpretáció számára. Másrészt pedig rámutatnak a nyilvánosság nyelvi és etikai működésmódjára azáltal, hogy a kézírás által rögzített magándiskurzus és a nyomtatott, publikus közeg diskurzusának különbségeit teszik láthatóvá – hiszen a levelek nemegyszer kommentálják, magyarázzák, mentegetik vagy éppen szókimondóbban, őszintébben fogalmazzák újra a folyóiratban zajló összecsapást. A köz és a privát kapcsolata olyan szempontból is figyelemre méltó a perben, hogy nem egy esetben az eredetileg magánlevél formájában megszületett vélemény később a folyóirat hasábjain is helyet kap, ami szintén a diskurzusok elemzésének szükségességére figyelmeztet.

Hajlamosak vagyunk ugyanakkor megfélekedezni annak következményeiről, hogy ebben a formájában (vagyis a folyóirat közegéből kiemelve s egy egységbe helyezve) az Árkádia-per mint szövegek által létrehozott elbeszélés kimondottan kompaktnak tűnik, amiből pontosan kirajzolódik a felek megnyilatkozásainak dialogikus láncolata. Nem tudjuk azonban, hogy korábban miként hagyományozódott a vita filológiai háttere, a folyóiratcikkek korpusza. Annyi bizonyos, hogy a peranyag összegyűjtése és megjelentetése a fent nevezett kötetekben kijelöli a perhez kapcsolódó szövegek körét, és elsősorban Csokonai és Kazinczy személyére fókuszálja a vita értelmezését. A per 19. századi értelmezéstörténetében természetesen első helyen áll Kazinczy és a debreceniek pozícióinak kijelölése a nyelvújítási vitákban. Majd Kazinczy halála után Csokonai síremlékének, később köztéri szobrának felállítása is hagyományozza a vita szerteágazó tematikáját, vagyis a nyelv, az ízlés és a hagyomány kérdései mellett jelen vannak az emlékezés és a kultusz kontextusai is. A per szövegeinek összegyűjtése és kiadása azt mutatja, hogy a 20. század második felére szükségesnek mutatkozik biztosítani az Árkádia-per anyagainak hozzáférhetőségét, ám a három kiadás különböző profilja a vita értelmezésének nyugtalanítóan gazdag lehetőségeit mutatja. Praktikusan a régi folyóiratok és kéziratok nehéz hozzáférhetőségét hidalják át ezek a kiadványok, mindemellett szorososan kapcsolódnak a korabeli akadémiai tervekhez, amelyekből ez idő tájt születik meg például a Fazekas-életmű kritikai kiadása és a Fazekas-monográfia,³ illetve elindulnak a Csokonai kritikai kiadás munkálatai is.⁴

A per interpretációjának történetében sokkal inkább a bővülő kontextusok, semmint a radikálisan megváltozó értelemadások a jellemzők. Julow Viktor Fazekas Mihály szerepére koncentrálnak mutatja be a Csokonai síremléke körül több irányba

3 FAZEKAS Mihály, *Kisebb költemények, műfordítások*, Lúdas Matyi, kiad. JULOW Viktor, KÉRY László, Bp., Akadémiai, 1955 (Fazekas Mihály Összes Művei, 1); FAZEKAS Mihály, *Próza munkák, vegyes munkák, levelek, kétes hitelességű írások*, kiad. JULOW Viktor, KÉRY László, Bp., Akadémiai, 1955 (Fazekas Mihály Összes Művei, 2); JULOW Viktor, *Fazekas Mihály*, Bp., Művelt Nép Könyvkiadó, 1955, 2., bőv. kiadás: Bp., Szépirodalmi, 1982.

4 Juhász Géza 1951-ben kezd hozzá az előkészítéséhez; a kritikai kiadás történetéről vö. DEBRECZENI Attila, *Zárszó a sorozathoz* = CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Feljegyzések*, szerk. BORBÉLY Szilárd, DEBRECZENI Attila, OROSZ Beáta, SZÉP Beáta, Bp., Akadémiai, 2002 (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei), 845–846.

kibontakozó vitát, s a *Debrecen bajnoka* fejezetcím⁵ rögzített perspektívát s határozottan apologetikus diskurzust sejtet. A monográfiafejezet a per történeté alakításában Kazinczy és Fazekas eltérő nyelv-, kultúra- és hagyomány szemléletét választja vezérfonalként. Bár nem vitatja el Kazinczy érdemeit, korszerűbb szemléletének hozadékait és szükségességét, elsődlegesnek tartja Fazekas felmentését a „debreceniség” pejoratív, Kazinczy diskurzusában sokszor kifejezetten méltatlanná váló karaktere alól. Hasonlóképpen fontos Pál József Árkádia-értelmezése, ő ugyanis nem elsősorban a vitázó felek személyére koncentrálva, hanem a művészettörténeti-esztétikai vonatkozásokat kibontva újítja meg a perről való gondolkodás lehetőségeit. A neoklasszicista művészet alapproblémái és hagyományértelmezése, Poussin festménye és a sírkő felirata, az Árkádia-eszmény képzőművészeti vonatkozásai mint kontextusok a debreceniek és Kazinczy vitájának újraolvasására úgy adnak lehetőséget, hogy világossá teszik az értelemdadás sérülékenységet. Hiszen a debrecenieknek igazuk van abban, hogy a latin sírfelirat magyar fordítása pontatlan, ugyanakkor nem ismerik fel az emlékműállításban rejlő modernséget sem a költői szubjektum, sem a patriotizmus, sem a befogadó személyes érzelmei vonatkozásában.⁶

Az Árkádia-per szakirodalma azt mutatja, hogy a vitát a szövegkorpusz dialogikus kussága és narratív karaktere ellenére sem lehet egyértelmű történeté alakítani, hiszen a felek mindig valamiről beszélnek (és elbeszélnek egymás mellett), és mindig valami másnak az ürügyén, ami a per tematikus egységét is kétségessé teszi. Vagyis nem egyszerűen arról van szó, hogy a per recepciótörténete radikálisan megváltozna, hanem sokkal inkább arról, hogy a per annyi, egymással legalább metonimikus kapcsolatba hozható témát mozgósít, ami az értelmezéseket szükségképpen és látványosan különbözővé teszi. A Julow Viktor, Pál József vagy legújabban Bíró Ferenc⁷ által végzett szövegelemzések azt mutatják, hogy a párbeszéd lehetőségét végeredményben megszüntető diskurzusba bevonódik Csokonai karaktere, az imitáció (és korrekció) esztétikai hagyománya és problémája, az emlékmű ideológiai kontextusai, a hagyomány- és nyelvszemlélet különféle változatai, illetve a győzni akarás retorikai, beszédaktus jellegű és etikai vonatkozásai. Borbély Szilárd Árkádia-tanulmányai⁸ azt bizonyítják, hogy ezek a vándorló hangsúlyok és rögzíthetetlen diskurzusláncolatok fellazítják az Árkádia-per határait és elbizonytalanítják a hozzá rendelt jelentéseket. A Csokonai karakterét elemző tanulmányában azt feltételezi, hogy a per a pszichológiai értelemben vett áthelyezés dokumentuma: „Csokonai karakterének igaz vagy hamis leírása helyé-

5 JULOW, i. m. (1982), 310–333.

6 PÁL József, *A neoklasszicizmus poétikája*, Bp., Akadémiai, 1988, 159–169; Uő, *Az Árkádia-pör ikonológiai vonatkozásairól*, ItK, 89(1985), 498–507; Uő, *Canova és Kazinczy*, ItK, 83(1978), 187–194. Radnóti Sándor monográfiája hasonlóképpen a neoklasszicizmus fogalomrendszere és magyarországi jelenléte szempontjából vázolja fel a vita ikonográfiai vonatkozásait: RADNÓTI Sándor, *Jöjj és láss: A modern művészetfogalom keletkezése – Winckelmann és a következmények*, Bp., Atlantisz, 2010, 461–510.

7 BÍRÓ Ferenc, *A legnagyobb pennaháború: Kazinczy Ferenc és a nyelvkérdés*, Bp., Argumentum, 2010, 223–234.

8 *Az Árkádia-per előképe; 15 paragrafus az utánzásról (Az Árkádia-per ikonográfiai összefüggései kapcsán); Csokonai karaktere és az Árkádia-per* = BORBÉLY Szilárd, *Árkádiában*, Debrecen, Csokonai, 2006, 7–26, 73–83, 103–124.

be fokozatosan a győzni akarás, a másik elhallgattatásának mozzanata kerül. A sír-emlékről, a vitának nevet adó Árkádia-fogalom értelmezése körüli szócsata Csokonai jellemének leírását helyettesíti. Vagyis elfedi az egykor élt Csokonai alakját.⁹ A pert lezáró, a *Még egy szó Árkádiáról* című Kazinczy-közleményhez fűzött megjegyzés a *Csokonai emlékek*ben is ezt az áthelyeződést mutatja meg, azzal együtt, hogy ez az „áthelyeződés” az egész vitában működik: „Kazinczy cikke már csak távolról függ össze az Árkádia-pörrel, voltaképpen Landon művészeti kiadványának ajánlása.”¹⁰

A per értelmezéstörténetének az utóbbi évtizedekben született darabjai végeredményben nem egyszerűen az iratok körültekintő elemzését és a levelezéssel való összeolvasását végzik el, hanem a vita sajátos nyelvi struktúráját is színre viszik, amelynek alapeleme az áthelyeződés, a félreértés, a dialogikusság monologikusságba fordulása, majd az egyéni sérelmek ápolgatásán túl a filozófiai-poétikai (stb.) önreprezentáció. Tanulmányom kiindulópontjában az Árkádia-pernek ez a másodlagos, nyelvi-diszkurzív vonatkozása áll, ami tehát egyszerre létezik a vitába bevonódó témák sajátos burjánzásával. A diskurzuselemzés kvalitatív módszerének hozadékait¹¹ szem előtt tartva arra szeretnék rámutatni, hogy az elsődlegesen a Hazai Tudósítások hasábjain zajló per szövegkorpuszának határai a látszattal ellentétben milyen nehezen rögzíthetők, s a perhez még hozzákapcsolható folyóirat-közlemények – vagyis a közismert publikációkat körülvevő cikkek – miként gazdagíthatják és magyarázhatják tematikus és diszkurzív szinten a vitát.

Nem függetlenül a kanonizáló jellegű szövegkiadásoktól és -rögzítésektől, illetve a 19. századi folyóiratok változóan nehéz hozzáférhetőségétől,¹² a pert alkotó cikkek nem a folyóirat kontextusában kapnak helyet az értelmezésekben, hanem egy több szakaszból álló elbeszélés részeként lépnek működésbe. A folyóirat mint médium, mint adott cikk mindig jelenlévő kontextusa, mint olvasási mód így kivonódik az értelmezés folyamatából, legfeljebb a szerkesztője vagy nevesebb szerzője miatt marad lényeges. Ennek belátása visszavezetheti az interpretációkat a folyóirat közegéhez, ami az Árká-

9 *Uo.*, 106. Még egy példa Borbély Szilárd tanulmánykötetéből az áthelyeződés és a félreértés folyamatára: „Az Árkádia-vita kapcsán kialakuló perpatvar valóban [!] az utánzás által alkotott jelentés körül mérgesedik el. Kazinczy vitapartneri, Kis és Fazekas jóindulatát illetően nincs kétség. Mindkettejük őszinte igyekezete látszik megnyilatkozásaikon, hogy megértsék, mit is akar Kazinczy (és persze Cserey) ezzel a furcsa tervvel. Ugyanis a Kazinczy által vázolt tervből számukra a textus volt egyedül fontos, ezért nem helyeztek hangsúlyt a vizuális jelentésre. Kevésbé érdekelte őket és figyelmen kívül hagyták az ikonológiai program összetett jelrendszere által kódolt jelentést.” *Uo.*, 81.

10 *Csokonai emlékek...*, i. m., 599.

11 Magyar nyelven elsősorban Szabó Márton és Glózer Rita kutatásai adják a nyelvi fordulat után kialakult interpretációs módszer legpontosabb összefoglalását. Lásd pl. SZABÓ Márton, *A diszkurzív politikatudomány alapjai*, Bp., L'Harmattan, 2008; GLÓZER Rita, *Diskurzuselemzés = Közösségtanulmány*, szerk. Kovács Éva, Bp.–Pécs, Néprajzi Múzeum–PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudomány Tanszék, 2007, 360–372.

12 A Hazai Tudósítások anyaga nincs digitalizálva, modern kiadásban pedig csak szemelvények kerültek kiadásra: *Hazai Tudósítások*, vál., szerk., előszó, jegyz. S. VARGA Katalin, Bp., Magvető, 1985 (Magyar Hírmondó); KULTSÁR István, *Tudósítások és Hasznos Mulatságok (Válogatás a Hazai és Külföldi Tudósítások, valamint a Hasznos Mulatságok cikkeiből)*, vál., s. a. r., bev., jegyz. BUDA Attila, HIDVÉGI Violetta, Kolozsvár, Kriterion, 2010 (Téka).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 6. szám

dia-per esetében a legendai gólyák történetét elbeszélő cikket és a hotkóci angolkerthez kapcsolódó cikksorozatot is a vita kontextusába vonhatja.

2. *Allegória*

A Hazai Tudósítások 1806. évi 16. lapszámában, augusztus 23-án megjelenik egy szerzői névvel nem jelölt tudósítás *Széphalom*, 3. *August*. keltezéssel, ami a Zemplénbe hazatérő gólyákról számol be. A történet gyanút kelthet, hiszen augusztus elején nemigen van aktualitása a gólyák Afrikából való visszatérésének, bár a táj leírása és a költöző madarak inszenírozása bizonyosan gyönyörködteti az olvasót. A cikk utolsó mondata azonban egyértelművé teszi, hogy a legendai gólyák története allegória – értelmezése éppen emiatt nem feltétlenül magától értetődő. A zárásban megjelenő hasonlat az állatmesék irányából lehet ismerős: „Szerencsére az efféle Megszállók nem bánnak olly sanyarúan a’ magok’ Coloniájik autochton lakosaikkal mint a *tolatlanok*.”¹³ Az antropológiai tanulság explicit, látványos konklúzióként jelenik meg a történet végén, amely egészen eddig a pontig olvasható lenne talán anekdotaként, talán még természettudományos ismeretterjesztő szöveggént is. Az embernek a saját fajtája iránti kegyetlenségéről szóló parabola azonban a keresztényi tanítások egyike („Szeresd felebarátodat”, 3Móz 19, 18; Mt 19, 19) felől is értelmezhető, s a gólyához kapcsolódó népi hiedelmek (pl. gyermekáldás, hűség, hazaszeretet), illetve a keresztényi metaforika (például Krisztus mennybemenetele és visszatérése, éberség, szeretet) nem engedi a Széphalomban jegyzett történetet szó szerint olvasni.

Az egyértelműen rögzített erkölcsi tanulság felől újraolvasva a legendai gólyák történetét, az olvasót meglepheti a történet építkezése, amelynek alapeleme a természet ciklikus időtapasztalata, vagyis az ismétlődés sajátosan diakronikus karaktere. A visszaérkező gólyák közül kettő a csapattól elválván egy nemesember házánaál épít fészket Legendyén, s az időközben rakott tojásokat az általuk elhagyott csapat két gólyája elpusztítja. A következő évben az események megismétlődni látszanak, ezúttal azonban a legendai gólyapár meg tudja védeni tojásait, amelyekből kikelnek a fiókák. A történetet röviden összefoglalva jogosan érezhetjük zavarban magunkat, hiszen a hozzá kapcsolt tanulság nem feltétlenül logikus és egyértelmű, inkább csak laza asszociáció, hiszen az elbeszélte történet szerint a gólyák igenis kegyetlenek az őket elhagyó társaikkal. Nem érdektelen szempontunkból a történetben megismétlődő öszszecsapások leírásához használt szókincssel való számvetés, amelyben egyértelműen megmutatkozik a katonai terminusok használata. A gólyák „visszatérő serege” nyilván halott metafora, azonban a csoportot elhagyó madarakat a szöveg a „dezertor”, a „szökevény”, majd az „emigráns” szavakkal jeleníti meg, míg támadóik „két vitéz”, „Execútorok” és „Megszállók”. A támadás, a megfutamodás, az ismételt támadás és végül a sikeres visszaverés magától értetődően simul a háborús metaforikába. Az állatok ebben a történetben nem feltétlenül bírnak emberi természettel, s nem is viselkednek,

13 130. Kiemelés az eredetiben. Az újságcikk teljes szövegét lásd a tanulmány II. függelékében.

beszélnek, járnak-kelnek emberként, mint az újkori európai irodalomban többszörösen újraírt fabulahagyományban, sokkal inkább a gólyákat szemlélő személy („Ennek tegnap egy nevezetes példáját 's bizonyosságát vala alkalmatosságom látni 's érteni”¹⁴) tekintete, vagyis interpretációja antropomorfizálja őket.

Ugyanennek a mondatnak a folytatása szintén az egyéni tudásból fakadó értelmezés irányába vonja a gólyákról szóló történet olvasását, hiszen megnyílik egy tudományos kontextus: „s közlöm azt a 'Természeti História' barátjaival, mert figyelmekre valóban érdemes”. Valójában ebben a szakaszban, tehát az első bekezdés két lezáró tagmondatában szűnik meg az állatmese, az erkölcsi parabola, a természettudományos ismeretterjesztés és a bibliai parafrázis lehetősége: hiszen a *Természeti História* nem más, mint Földi János 1801-ben, Pozsonyban kiadott állat- és növényrendszertan sorozatának első s végül egyetlen darabja. A legendái gólyáktól így juthatunk el az Árkádia-per sajátos világáig, a metonimikus asszociációk és a kommunikációs zavarok színteréig. Hogy nem csupán kikényszerített a vitával való kapcsolat, ahhoz éppen a folyóirat mint médium, kontextus, olvasási mód adhat fogódzót. Az alábbiakban a legendái gólyák történetét közlő cikkig, illetve az ahhoz kapcsolódó kommentárok megjelenéséig követjük az Árkádia-per történetét.

Kazinczy Csokonai-nekrológja 1805. február 19-én jelent meg a bécsi Magyar Kurirban, a híradás mellett közismert a közlemény két legfontosabb vonatkozása: Csokonai karakterének megrajzolása („az ő affectált és nem affectált misanthropiájából úgy sugárlott ki mindég az emberi szeretet, mint affectált cynismusából az aesthetikai lélek”), illetve költeményeinek kiadási terve. Mindemellett – ami a per későbbi kibontakozása szempontjából rendkívül fontos – két név is megjelenik a cikkben: Szentgyörgyi Józsefé és Fazekas Mihályé, a hajdanvolt költő legközelebbi barátaié, akik Kazinczy diskurzusában az ő kiadási terveinek támogatói. A Kurirban március 12-én névtelen közlemény jelenik meg Csokonairól, akit a „legmagyarosabban magyar poétaként” nevez meg ez a válaszként is olvasható nekrológ, s amely a költőt Debrecen számára sajátítja ki.¹⁵ A pert azonban mégsem innen szokás számítani, hanem Kazinczynek az 1806 augusztusában megjelent *Csokonainak sírköve* című közleményétől.

Mi történik addig? Kazinczynek ebben a másfél évnyi időszakban egyetlen újságcikke jelenik meg, mégpedig a Dayka Gábor költeményeinek kiadását hírül adó közleménye, amelyben felhívást intéz az olvasókhoz a kéziratok összegyűjtésére, illetve életrajzi adatokat kér az egykori iskolatársaktól és tanítványoktól. A hirdetés lényegre törő információi mellett itt is nagyon lényeges a halott költő figurájának megrajzolása. A portré személyességétől és a veszteség kifejezésétől („de edesebb, de szeretetre még méltóbb”) eljutunk a biográfiai személy halhatatlan költővé válásához a mitológiai kontextus megnyitásával: „A' Párkák megirigylették ötet Literatúránknak, 's fonalát ifjú esztendeiben metszették el.”¹⁶

14 Kiemelés tőlem, B. K.

15 A szöveg a halottsiratás aktusának színrevitelével indul, az anya és a haza képének egymásba írásával, amiből igen hatásos képzavar alakul ki: „Törsök-anyánk a' haza, tudja miért kesergi Csokonait. Ott fogadta méhébe ezen néhai kedves fiát, a' hol a' Túdományoktól esett teréhbe (Debretzenbe).”

16 Ez a felmagasztosítás a Csokonai-nekrológban a halállal szembeni bölcs rezignációra való rámutatásban

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 6. szám

2. 1. A levelezés labirintusai

A vita kirobbanása a síremlék tervének megjelenéséhez kötődik, az addig eltelt másfél évnyi időben pedig az indulatok kellőképpen megerősödnek, amiről a levélváltások adnak számot.¹⁷ Kazinczy a Csokonai-nekrológ megjelenésére várva készíti elő annak értelmezését, ahogyan azt kis tudósításnak nevezi levelében; 1805. február 10-én (KazLev. 4, 717. sz.) tájékoztatja Szentgyörgyi Józsefet Csokonai halálára írt nekrológjáról: „Csokonai halála eránt egy kis tudósítást küldöttem az Ujságírónak; reménylem, helyt ad neki leveleiben.”¹⁸ De arról nem tesz említést neki, hogy a debreceni orvost a nekrológ felmagasztosítja, hiszen a hűség és az odaadás példajaként rajzolja meg alakját: „Utolsó nyavalyájában a’ mi nemeslelkű Szentgyörgyink mind orvosa, mind vígasztaló barátja.” A nekrológban a többes szám első személyű megszólalás Csokonai temetését, halálát okozó betegségét és karakterét beszéli el. A szöveg akkor vált át egyes szám első személybe, amikor a költői munkák kiadása kerül a középpontba, amire így a közös gyász és a közös veszteség ad felhatalmazást Kazinczy számára a diskurzus építkezése szerint.

Szentgyörgyi 1805. március 8-án már reagál a nekrológra, s válasza az Árkádia-pörben is kiemelkedő jelentőségű vonatkozásokat rögzíti (ti. Csokonai verseinek kiadását és Csokonai jellemzését), kapcsolódva Kazinczynak a Magyar Kurirban megjelent cikkéhez:

Ha nyílt szívvel kell szóllanom, senkit sem tudok, a’ kinek nem fájtna a’ halála felől való tudósítás: azt Édesem, hogy magadat munkái kiadására ajánlottad, mind jó szívűségre magyaráztuk: de minden igyekezettel sem tudunk a’ misanthropiáról és cynikusságról szóló ígéknek, szelíd vagy türhető értelmet adni; az özvegy keserves könyhullatásokkal panaszoalta előttem, hogy tőled e’ félélt soha nem várt volna; én is igen megköszöntem volna, ha ezen históriába éppen Pontius Pilátusnak a’ Crédobeli rolláját nem kaptam volna; ki külbömbenn is az újságbéli emlékezetet mindég kerültem, és valamin sok embereket a legnagyobb gyönyörűséggel ignorálok, úgy nékik is ezen örömet részemről tellyes szívvel meghagyom, és meg adom.¹⁹

A levél idézett részlete nem egyszerűen a nekrológra adott személyes válasz, hanem a nekrológ intencionált jelentéseinek kimondása. Szentgyörgyi szintén többes szám első

van jelen: „Ugy ment a halálnak, a’ mint azt az eszes emberektől várni lehet; nem óhajtotta, de tőle nem rettegett.”

17 A levelezésnek ezt a szakaszát látványosan tudja megmutatni a *Pennacsaták* c. kötet szövegközlése, ami tehát időrendbe helyezi a folyóirat-közleményeket és a levelezésből vett részleteket – amelyek kifejezetten a nekrológot, majd az emlékműtervet kommentálják.

18 A Fazekasnak szánt szerepet ugyanakkor megírja Szentgyörgyinek ebben a febr. 10-én kelt levélben: „Az illy munkát pedig az az ember viheti csak jól végbe, a’ ki az Irót ismerte, és érzéseiben vele harmonizált. Erre szeretném Társnak Fazekas Mihály Urat.”

19 1805. márc. 8. KAZINCZY Ferenc *Összes művei: Harmadik osztály, Levelezés*, s. a. r. Váczy János, I–XXI, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1891–1911 (a továbbiakban: KazLev. + kötetszám), 22, 89.

személyben, a közösség képviseletében szólal meg, ám amíg Kazinczynál ez a költői barátság eszmei és érzelmi tartományához köthető, addig a debreceni orvos a barátot, a fiút elvesztők és eltemetők nevében szól és fejezi ki fájalmát. A mizantrópia és a cinizmus fogalmaihoz a debreceniek nem tudnak „szelíd vagy türhető” jelentést rendelni, ahogyan ez a félreértés, az egymás mellett való elbeszélés jellemzi majd az egész pert a későbbiekben. Érdeemes ugyanakkor arra figyelni, hogy Szentgyörgyi diskurzusa nem marad meg a szó szerinti értelmezések csapdájában. Vagyis nem lehet egyszerűen visszavezetni az egymás mellett való elbeszélést arra, hogy Kazinczy Csokonait mint halhatatlan költőt, a debreceniek pedig mint fizikai személyt rögzítik: a gyászoló anya képe az eltemetett fiút idézi s magasztosítja fel mindkettejüket a pietà-téma felidézésével. A mondat folytatásában a Pilátus-metafa így nem marad egyszerű képes beszéd, hanem összekapcsolódik a siratás aktusával. Szentgyörgyi képes beszéde talán Kazinczyt akarja kímélni, hogy nem közvetlenül tesz szemrehányást a nekrológban való akaratlan szerepvállalásért. Ám így, a fiát sirató asszony képével Pilátus nem csupán az akarata ellenére bevonódó ember metaforája, hanem a passiótörténet megfigyelője – a levél tehát bibliai kontextusba vonja a látszólag földhöz ragadt értelmezést. Pilátus figurája Fazekas Mihály szerepére is érthető, aki hasonlóképpen részese a nekrológnak, ám később Kazinczy ellenfelévé, a debreceniek képviselőjévé válik a perben: eleinte csak levélváltásokban, majd 1806 decemberében a sajtó nyilvánosságát vállalva.

Kazinczy Szentgyörgyinek írt válaszlevelében²⁰ szeretetteljes és bizalmas barátságukra való hivatkozással próbálja feloldani a konfliktust. Ugyanebben a levelében magyarázza el részletesen, mit is értett mizantrópián és cinizmuson, ami alkalmat ad arra, hogy a debreceniek tudatlanságára hivatkozzon, előrevetítve a perben később megjelenő bizonyítékát a debreceniek műveletlenségére, akik láthatólag nem értik Arkádia jelentését a tervezett sírfeliratban. Mizantrópia és cinizmus, Rousseau és Diogenész ezután Kazinczy diskurzusában mindig a debreceniek műveletlenségére való rámutatást is jelent.

Kazinczy 1806 augusztusáig, tehát a sírkőről tett jelentés publikálásáig folyamatosan a nekrológot kénytelen mentetegetni. Márciusban rendkívül erősen érzékelhető a nekrológ hatása a levelezésében: Nagy Gábornak írt levelében a kiadás tervét védi meg.²¹ Ugyanezen a napon írt levelében Szentgyörgyinek szintén a tervezett kiadást magyarázza,²² éles szavakkal illeti Csokonai rendetlenségét (Horatius szatiráját idézve mocskosan hömpölygő folyóhoz hasonlítja), s a tervezett kiadást megalapozó javítások szükségességéről szintén szól. Kifejezetten lényeges látni ekkor a nekrológban és a közvetlenül hozzá kapcsolódó levelezésben a sajtónyelv és a levelezés nyelvének kü-

20 1805. márc. 13., KazLev. 3, 733. sz. A márc. 23-án kelt, szintén Szentgyörgyinek írt levelében is visszatér a Csokonai-karakter szókincséhez (uo., 737. levél). Márc. 31-én pedig Cserey Farkasnak, ill. Budai Ézsaiásnak is megírja érveit Csokonai-portréja hitelességéről (uo., 741. és 743. levél). Ám míg Csereynek a debreceniek tudatlanságát, addig Budainak saját maga védelmét kell jelentésként rögzítenie. Egy hónappal később Nagy Gábornak magyarázza a Csokonai-karakter terminusait (1805. ápr. 30., uo., 751. levél).

21 1805. márc. 6. Uo., 729. levél.

22 Uo., 730. levél.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 6. szám

lönbségeit: a gyászír magasztos diskurzusa a levelezésben már-már durvasággá, de elsősorban könyörtelen őszinteséggé alakul Kazinczynál, miközben a nyilvános nekrológot az ünnepélyes, közösséget teremtő, retorikailag látványosan felépített nyelvezet jellemzi. Az özvegy fájdalmas és felmagasztosuló alakja ingerült visszautasítást kap a Nagy Gábornak április 30-án írt levélben: „A' megholt Poéta' munkáji nem a' Diószeghi Sára és Bagaméri Exispán proprietása, hanem a' Nemzetéé, 's azoknak kiadásokhoz annak van legtöbb jusa, a' ki legalkalmasabb erre a' munkára.” Ugyanebben a levelében sorolja fel azok nevét, akik elismerően nyilatkoznak nekrológiájáról, vagyis a névsor – Puky István, Cserey Farkas, Buczy Emil – már a pártját fogók táborának kijelöléseként értelmezhető.²³

Az előző bekezdésben idézett két levélhez hasonlóan március 6-án kelt Cserey Farkas levele,²⁴ aki viszont – talán egyedüliként – úgy olvassa a nekrológot, ahogyan Kazinczy szeretné, egyfajta ideális olvasóként. Cserey megerősíti Kazinczyt szándékaiban, s kizárólag a magyar kultúra ügye és a költői halhatatlanság jelenik meg olvasatában: „Nyugodgyanak enyésző hamvai érdemlett Békeségbe, nemessebb része a halhatatlan ditsőségibe úgy is el érte azon Részt, meljet a fő Valóság rendelt a Jóknak; nekünk, kik életbe betsültük érdemeit, szent kötelességünk holta után Neve diszít fent tartani.”

Ez idő tájt jelenik meg Kazinczy és Cserey levelezésében az emlékmű terve: a Csokonai halála apropóján fonódó barátságot sűrűn kísérő levelezésben Cserey valószínűleg április–május tájékán említi először Kazinczynak az emlékművet, amit Csokonai tiszteletére emeltetne, ám sem ez a levél, sem Kazinczy válasza nem ismeretes, csupán az arra írott levelét ismerjük Csereynek 1805. május 20-ai dátummal,²⁵ amelyben mintegy megelőlegezi Kazinczynak a Csokonai sírkövére tett, s a levélhez képest több mint egy év múlva megjelenő javaslatát:

Azon gondolatom, hogy Csokonainak méltó emlékezete örökösítésire emlékeztető oszlop emeltesen, kéttzeresen tettzik azon tekintetből is, hogy a' Tek. Úr olj forró heljbe hagyását nyerte. Ezen gondolat végre haitására gyüitendő költség meg szerezhetésit, hogy Ujság levelekbe iktatandó Hirdetményel vigyük kívánatos végre: magam is heljesnek, és olj modúnak találom, melj a tzelhoz leg foganatossabb uton juttathat; de az is bizonyos, hogy ezen Hirdetményt a Tek. Urnál senki se teheti melegeb indulattal közzé, mint a ki Csokonait közelebrül ismerte, a ki az ő érdemeit még éltébe betsülni tudta, a ki olj szerentséssen be hatot az igaz Böltseségnek szenttséges titkaiba – egy szóval a kinek szólása nem tsak szívre ható, hanem a meg indult szivet nemes felhevülésibe úgy meg tartya, hogy ezen álhatatosság Jeles intézetre segítse a feltételt. E szerint tehát Barátságossan, és a Csokonai enyésző hamvainak drága emlékezetire kérem: tégye a Tek. Úr maga és haladék nélkül meg ezen gondolatom teljesedhetésire serkentő Hirdetményt.

23 1805. ápr. 30. *Uo.*, 751. levél.

24 *Uo.*, 731. levél.

25 *Uo.*, 757. levél.

Kazinczy 1805. május 23-án kelt válaszlevelében ígéretet tesz az emlékműállítás-hoz kapcsolódó felhívás megírásáról és közzétételéről: „A’ parancsolt híradást Csokonainak emlékezet kövéről örömet megteszem, és elébb közleni fogom a’ Mélt. Úrral.”²⁶ Cserey augusztus 1-jén megsürgeti Kazinczyt a korábban egyeztetett jelentés tárgyában.²⁷ Az emlékmű gondolatának megjelenésével hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy elsimulni látszik a nekrológ hatása, s úgy tűnhet, hogy az emlékmű-terv kidolgozása felé folydogálnak az események – hiszen utólagosan ezt helyezük az Árkádia-per középpontjába. A nekrológ nem tűnik el azonban, kényes részlete, a Csokonai-portré új kontextust kap egy Nagy Gábornak írt levélben 1805. június 19-én:

Melly vígasztalásomra volt látni, hogy midőn Szentgyörgyi, Fazekas és Kis Imre Urak a’ Csokonai Misanthropiája és Cynismusa miatt erántam szánakodó érzésekkel voltak, az Úr *megértett*, látta az Úr. Ugyan ezt a’ megértést és javallást keresem most. Cselekedje az Úr azt a’ barátságot ’s olvassa-meg mind Sylvester, mint a’ Krakкаи Orthographus előtt álló Praefatiómat, és Schölionjaimat, és mondja meg nékem, mit ítél felőle.²⁸

A nekrológ recepciója nyomán tehát táborok, támogatók és ellenzők, jól értők és nem jól értők figurái konstruálódnak meg, ahogyan ebben a levélrészletben az áthelyeződés Kazinczy kiadási terveinek, fordítói munkáinak elismertetésére és megismertetésére történik meg. Aligha lehetséges teljes mértékben feldolgozni a levelezésben a nekrológ összes kommentárját, annyi azonban bizonyos, hogy 1805 tavaszán és nyarán Kazinczy minden alkalmat megragad a februári tudósítás valamely vonatkozásának említésére, újabb és újabb kontextust rendelve a debreceni költő alakjához, újabb és újabb áthelyezésben mutatva meg a lehetséges jelentéseket. Október 1-jén kelt, Sárközy Istvánnak írt levelében hosszú idő után újra hivatkozik Csokonaira. Levele elején összekapcsolja a nekrológban rajzolt portré alapfogalmait a kiadással, s a debrecenieket jelöli meg annak okaként, hogy nem készült el a munkával – ugyanakkor a Dayka-kötettel elkészülni látszik. Miközben összefoglalja nekrológja debreceni kritikáját, ugyanabba a mondatba belesűríti kritikusaik tudatlanságáról mondott ítéletét s a portré hitelességét:

Csokonay felől tett jelentésem Debreczenben nagy zúgást támasztott. Azok a’ bölcs fők a’ misanthrópiában és Cynismusban ellenségi indúlatot láttak; ’s észre sem vették, hogy Csokonay kevélykedve olvasná azt, ha láthatná, egészen feltalálván benne a’ Rousseau-i phyzionomiát, mellyet olly annyira affectált. A’ Cs. emlékezete szent nékem: de bölcs bolondokkal nem jó feltenni.²⁹

26 *Uo.*, 760. levél.

27 *Uo.*, 794. levél.

28 *Uo.*, 781. levél.

29 *Uo.*, 822. levél.

Ugyanebben a levelében tudósítja Sárközyt a Cserey javaslatára tervezett emlékműről, amely ügyben tanácsot is kér, miként lehetne támogatókat szerezni a megépítéshez, vagyis egyelőre nincs szó a tudósítás megírásáról és közzétételéről.

A nekrológban megjelölt témák és a hozzájuk rendelt kontextusok lassú burjánzása, valamint az emlékműterv ügye a nekrológ megjelenése utáni hónapokban egymásba kapcsolódik. Ami a folyóirat-közlemények megjelenése között másfél évnyi űrnek tűnik (1805. február és 1806. augusztus között), az a levelezésben intenzív téma, amit Kazinczy 1805. október 7-én Csereynek írt levele is bizonyít.³⁰ Ekkor írja le neki Kazinczy azt az emlékműtervet (lepkével, oszloppal, *Et in Arcadia ego* felirattal), amely majd 1806 augusztusában a Hazai Tudósításokban kap nyilvánosságot. Hónapokon keresztül nincs szó Kazinczy levelezésében Csokonairól, legfeljebb csak jelentéktelen utalások formájában, Kazinczy elengedni látszik a Csokonai-kötet és a sírkő tervét. Hozhatnánk a magánéleti események sorát indokként (Iphigénia 1805. augusztus 8-án születik meg, Kazinczy szeptembertől hosszú hónapokon át súlyos beteg, tavasszal belekezdnek az építkezésbe Széphalomban), vagy készülő munkáinak sajtó alá rendezési folyamatát. 1806. június 10-én kelt levelében³¹ azonban Kazinczy úgy beszél Csereynek újra az emlékműterv közléséről, mint ami mindvégig a fejében volt. Egy anekdotába illesztve számol be a Hazai Tudósítások című lap megismeréséről, amihez hozzákapcsolja az emlékműterv közlésének lehetőségét, a magyar irodalom ügyének haladása felett érzett örömét, illetve annak okait, hogy a Magyar Kurirban miért nem jelenhetett meg a terv – ezzel arra is fény derül, hogy a nekrológnak helyet adó lapba szánta eredetileg írását.

Az elmúlt Postanap a' Velejteji Posta Expeditor egygy nyomtatványba takarta érkezett leveleimet, 's úgy küldötte hozzám. Hátulja el van szakasztva. Sem nevét nem láthatám Irójának, sem azt, hogy mit akar. A' titulusa ez vala: HAZAI TUDÓSÍTÁSOK. – Azonnal vissza ment a' cseléd, kértem hogy küldene egyget. Azt felelte hogy nincs. Nem nyughattam. Ujhelybe küldöttem érte. Onnan megkaptam. – Képzeld, – az ollyat én látom-meg csaknem három holnap múlva! Azonnal beküldém a' kívánt félesztendi bért 's Kultsárnak, kit igen jól ismerek, kinek barátságával kevélykedhetem, különösen is írtam, hogy leveleit hozzám járassa. Ime, a' mit mindég óhajtottam, meg vagyon! Van tehát olly folyó-munkánk, a' mellyben a' hazai Literatura Productumai a' Publicumnak tudtára adatnak és talán recenseáltatnak is. Jól, rosszul, az csaknem egyenlő; mert ez által az Írók felriasztatnak álmoságokból 's inkább fognak igyekezni a' Publicum javallásának megnyerésén. – A' Csokonai sírkövét illető jelentés 's a' Kis Versei itt inkább lesznek a' magok helyén mint a' Kurirban, melly – a' mint látszik, *parancsolatból* – nem adott helyt az efféléknek. Várjuk, mi lesz belőle. Én késni nem fogok.

Cserey július 5-én kelt válaszában³² óvatosan, de világosan figyelmezteti Kazinczyt, hogy a Kurirban nagyobb nyilvánosságot kapna az emlékmű terve. 1806 nyarára Kis

30 Uo., 824. levél.

31 KazLev. 4, 935. levél.

32 Uo., 945. levél.

János verseinek kiadása ügyével folyik össze a Csokonai-émlékmű tervének közlése, vagyis itt is érzékelhető egy újabb áthelyezés: az emlékállítás, illetve a képzőművészeti és költészeti eszmény jelentéseiből ezúttal az utóbbi kapja a legnagyobb hangsúlyt – a síremlék terve itt egyértelműen Kazinczy költészeti ízléstörvényeivel kapcsolódik össze:

A napokban Kis Jánosnak is vettem egy igen becses levelét. Hogy az eö Versei, meljekkel engemet meg tisztelt, nap fényt lássanak, méltók, hogy azok a Csokonaynak emeltetendő Monumentum iránt való Hirdetményvel edgyütt a Kulcsár által ki adandó Magyar foljó Munkába is be iktattassanak, igen heljesnek találom – azonba jónak látnám, ha a Magyar Kurirba is gyönnének, eszt többen olvasván, többen is látnák.

Kazinczy végül 1806. július 30-án küldi el Kultsárnak a *Csokonainak sírköve* című írást, ami utólagosan a pert megnyitó írássá avatódik.³³ De Kultsár nem közli a teljes küldeményt a Hazai Tudósítások 1806. augusztus 16-i lapszámában, mindössze azt a részt, ami az emlékmű struktúrájával, eszmei beágyazottságával, esztétikai referenciáival foglalkozik, illetve utolsó szakaszában a felállítás költségének összegyűjtésére tesz felhívást. A levél második fele teljes egészében a nekrológ apológiája, a Csokonai karakterét megrajzoló alapfogalmak magyarázatával, illetve ezzel együtt a nekrológ óta zajló levelezés nyomán átalakuló kapcsolat- és érvrendszer alapfogalmai jelennek meg benne. Szintén a nekrológra és az élénk levelezésre tett reflexió a Csokonai-kiadás ügyéről való gondolatmenet, amelyben Kazinczy fenntartja, hogy a debreceni költő verseit javítva fogja kiadni, szemben az időközben megjelent kiadással, amelyben Kis Imre tiszteletben tartotta a szerzői autoritást. Azzal, hogy ez a viszonylag nagy terjedelmű, érvelésében gondosan kiépített levélszakasz nem kap nyilvánosságot a folyóiratban, a vita átbillen a síremlék ügye irányába, illetve egymás nyílt vagy csak némiképpen leplezett sértegetésének területére.

2. 2. *A Természeti História* olvasói

Ekkor, egy héttel a Hazai Tudósítások rövidített közleményének megjelenése (1806. augusztus 16.) után kap helyet a lapban a legendái gólyák története, amit Kazinczy augusztus 3-ára keltez. Tény, hogy a per interpretációjához nem adhat hozzá felforgató eredményeket ez a közlemény, felhívhatja azonban a figyelmet arra, hogy Kazinczy milyen nyelvi eljárásokat alkalmaz a vitában – ami „hivatalosan”, vagyis a sajtó nyilvánosságában ekkor még el sem kezdődött, hiszen egyelőre nem érkezett válasz közleményére. A legendái gólyák történetét tehát ekkor, a pernek ebben a fázisában, a nekrológ óta eltelt másfél év tanulságaival már nem lehet nem allegóriaként olvasni, ráadásul az első bekezdésben, ahogy fentebb is rámutattam, Kazinczy a debrecenieket szólítja meg, amikor Földi János kötetének olvasóihoz beszél. Hogy nem véletlenül

33 *Uo.*, 963. levél.

jelenik meg éppen így ez az aposztrophé, éppen az Árkádia-per kettős nyilvánossága és sajátos szövegahagyományozódása miatt maradhat észrevétlenül. Kis Imre ugyanis 1806. szeptember 3-án levélben³⁴ válaszol Kazinczynak a *Csokonainak sírköve* című közleményre, amelyben többek között a „lepe” kifejezés használatát kifogásolja:

A' Pillangó repdesését a Kövönn szerentsés Gondolatnak tartom – De Füleimbe sőt egynehányónk Füleibe semmivel sem hangzik szebben Lepe mint Pillangó, akár Pille, akár Pilla legyen a' Gyökér, mindenik illik erre az állatra; valamint a' *Leptől* is jó a' Lepetske vagy megrövidítve pedig Lepke, de nem Lepe. Ezen kívül Pillangó (Papilio), Lepke (Sphinx), Pille (Phalaena), mind három nagy Nemetet Lásd Földi Természet Histor. 321. etc. etc. a Csokonaj ódája pedig az első Nemhez van adressirozva: a Linné Papiliojához.

Hogy az idézett részlet ismerősen hangzik, nem véletlen, hiszen Kis Imre ezt a magánlevelét apróbb változtatásokkal beküldi Kultsárnak, aki az október 29-ei lapszámban teszi közzé a Kis Imre bevezető megjegyzésével ellátott levelet. A debreceniek egyik leghíresebb megszólalása ez: a kiemelt szakaszt megelőzően taglalja ugyanis Kis az Árkádia egyik lehetséges jelentését Barthélemy *Anacharsis* című regényét idézve, amelyben a nevezett hely szamarak legelője.³⁵ Köztudott, hogy Kazinczy a *Magyarázó jegyzések Csokonai sírköve eránt tett jelentésre* című közleménye erre a magánlevélre ad tételes választ. A levélből folyóirat-közleménnyé váló szöveg Kazinczy *Magyarázó jegyzések...* című, október 11-én közzétett cikke után jelenik tehát meg. A legényei gólyák történetében a *Természeti História* olvasóinak megszólítása ebben az időtávlatban már szükségképpen nem kapcsolódik össze Kis Imre nyilvánosságot kapó levelével.³⁶ Hogy a debreceniek észrevették a gólyákat taglaló cikket Kazinczynak, Fazekas Mihály nyilvános megszólalása is bizonyítja a per diskurzusában. A *Debrecen védelme* című közleményében, a Hazai Tudósítások november 5-én kelt lapszámában ugyanis tételesen felsorolja Kazinczy álláspontját az Árkádia-per tárgyában, amit a neki küldött magánlevélből összegez. A hatodik pont kapcsolódik a legényei gólyák történetéhez: „6.) Sok debreceni urakban botráncozást szült a gólyák felől tett tudósításom, meg nem tudták emészteni a mony említését.”³⁷ Kazinczy levelezésében ennek nyoma az 1806. október 9-én Fazekas Mihálynak címzett levélben van:

N[agy] G[ábor] beszéli, hogy az Urak közzül valaki nagyon felakadt azon, hogy én a' Hazai Tudósítások' – – levelében a' gólyák felől szölván, annak tojományait monynak neveztem. AZ az emberséges ember azt hitte, hogy én ott trágárokodom. Mit mondjon az

34 *Uo.*, 984. levél.

35 A Hazai Tudósításokban közzétett változat az állatrendszertani megjegyzések után tárgyalja az *Anacharsis*ban előkerülő jelentést.

36 A *Pennaháborúk* c. kötet, amely a levelezést és a folyóirat-közleményeket időrendbe illesztve mutatja be a per lefolyását, Kis Imre levelét nem közli magánlevélként, hanem csak a Hazai Tudósításokban megjelent cikként. *I. m.*, 421–423.

37 FAZEKAS Mihály, *Debrecen védelme*, Hazai Tudósítások, 1806/37 (Szent András hava 5.), 312.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 6. szám

ember az illy crísisekre? 's az az Iró, a' ki erudita materiában eruditásokhoz, ha bár közönséges levélben is, szóll, arra is vigyázzon e, hogy ha a' szó a' konyhára kihallik, Ersók Asszony mit fog magában gondolni.³⁸

Fazekas ezzel a gesztusával az Árkádia-per kettős nyilvánosságát ismételten hangsúlyossá teszi, az eddig csak magánlevelekben megszólaló férfi ekkor szólal meg először nyilvánosan, s közleményében Kazinczy magánlevelét idézi. A nyilvánossági formák különbségeire ráadásul ő maga reflektál:

Mi búsíthatta neki a *humánus művészt*, hogy ilyen artisztához illetlen mozdulásokat tegyen, kitalálni lehetetlen, annyival inkább, mivel ezen nemes város katolikusokból, és protestánsokból, secularisokból, és ecclesiasticusokból állván, nem magyarázta ki, hogy mellyik oldalára villog. Ideküldött levelében ezeket adja okának, mellyeket minthogy ügyét a publicum előtt folytatja, én is tanubizonyosságul a publicum táblájára feltenni szükségesnek találtam: [...] ³⁹

Amennyiben tehát a debreceniek bizonyosan olvasták Kazinczy közleményeit a Hazai Tudósításokban, s a legendái gólyák történetére is felfigyeltek, miként értelmezheték annak tanulságát? Az Árkádia-perhez való lehetséges kapcsolódásokra való rámutatással bizonyosan nem elégedhetünk meg az általános antropológiai kritikával az ember kegyetlenségéről a saját fajtája iránt, szükségképpen a vita kontextusából kell egy másik jelentést kibontanunk. A per szereplőire és témaira ráolvasva a gólyák történetét, úgy fogalmazhatunk, hogy Kazinczy a debrecenieket azzal vádolja, saját városuk szülöttjével, Csokonaival bántak kegyetlenül, „kilökték a fészekből” s most mégis védik. Az allegorizálásnak ez a paradox, és első pillantásra mégis erősen elfedő beszédmódja csak ebben a cikkben érvényesül. Éppen ez figyelmeztethet arra, hogy minden más szöveget, ami a vita részét képezi akár a levelezésben, akár a folyóirat-közleményekben, olvassunk figyelmesebben, s a tényközlő kijelentések esetében is hangolódjunk rá a diskurzusok működésének finomságaira, az intencionált jelentések kibontásának lehetőségeire.

Nem állítanám egyértelműen, hogy Kazinczy megszólalásaira általánosságban jellemző lenne ez a finomság és távolítás, hiszen a levelezésben világosan látható indulatos szókimondása, helyenként durvasága. Ami viszont bizonyosan tanulsága lehet ennek az allegorikus történetnek, az a referenciák alig korlátozható áradására való figyelmeztetés, ami itt például lehetőséget ad a Földi-utalás kibontására. Nem gondolom ugyanakkor, hogy minden felfedezni vélt referenciát szükséges és lehetséges megmagyarázni és kibontani, ami ráadásul az értelmező személyéhez sokkal inkább köthető vonatkozásokat helyezne az előtérbe, semmint tényeket. Földi személyének, illetve 1801-ben kiadott kötetének játékba hozását itt azonban érdemes megvizsgálni, nemcsak olyan általános és közismert vonatkozások miatt, hogy Földi a Kollégium diákja,

38 KazLev. 4, 1012. levél.

39 FAZEKAS, *Debrecen védelme...*, i. m., 311.

Csokonai barátja, Kazinczy levelezőpartnere, Kazinczy folyóiratainak közreműködője és szerzője volt. Az 1793-ban kiadott botanikai tárgyú kötetében (*Rövid kritika és rajzolat a magyar füvésztudományról*, Bécs), majd a *Természeti Historiában* is a magyar nyelv és a magyar nyelvű tudományosság összefüggéseibe helyezi a növény- és állattani vizsgálatait. Kazinczy a Magyar Kurir 1802. március 19-én kiadott lapszámában⁴⁰ Csokonait és Földit egyszerre bírálja a „babér” szó miatt. Földi sajnálatos módon emelte be a köznyelvbe, holott sem rendszertani, sem esztétikai szempontból nem megfelelő Kazinczy szerint, Csokonai pedig a *Virág Benedekhez* című versében használja. A cikk végén látható Cs...cz aláírás mögé rejtőző Kazinczy a stíluszintet és a nyelvi tisztaságot kéri számon, s nem melleleg kétségbe vonja Földi hozzáértését is a növények rendszertanához. Borbély Szilárd tanulmánya ezt a cikket az Árkádia-per előképeként elemzi, hiszen a „babér-perben” is szavak és elvek értelmezése körül, valamint a gyász kontextusában zajlik a vita.⁴¹ Kazinczy 1806. július 9-én, vagyis a *Csokonainak sírköve* című megjelenését nem sokkal megelőző levelében⁴² Szentgyörgyinek a babérról írt cikkekre hivatkozik. Az 1802-ben megjelent közleményt Kazinczy ezzel a gesztussal az Árkádia-perhez tartozó ügyek és érvrendszerek részévé teszi, itt korábbi bírálatát érvként használja, hogy bizonyítsa: jó indoka van Csokonai verseinek javítására. Ekkor persze már nemcsak Földi, hanem Csokonai sem él, Kazinczy ebben a levélben azonban fenntartja a vitát a babér szó ürügyén Csokonaival. A Szentgyörgyinek írt levélből megtudjuk, hogy Csokonai 1802-ben a debreceniekre gyanakodott a Cs...cz álnév mögött, de Kazinczy egy találkozásuk alkalmával elmondja neki, hogy ő fogalmazta meg az éles kritikát:

Kimondám tehát néki minden megszeppenés nélkül, hogy azt én írtam. Cs. nem goutirozta a' mit én a *babér* ellen írtam. Ha neki van igaza, győzzön ő: ha nekem van igazam: úgy, minden apológiája mellett, enyém a győzedelem. Ki részén van az Igazság a' babér dolgában, az nem lehet kérdés, csak hogy azok légyenek a' processusban a' Birák, a' kiket a Biróság illet. – Csokonay minden bizonyonnyal igen jó fej és a' legszerencsésebb Poétai Genie volt: de ki nem látja azt, hogy sok munkája merő szemet?

Kazinczy paradox helyzete a perben itt válik láthatóvá a legteljesebben: szemben áll a debreceniekkel, de Csokonai mellé sem tud állni – azzal a költővel vitázik jelen időben, akinek sírkövet készül állítani, vérmesen győzni akar egy játszmában, amit ő maga teremt meg. Az apológia és a legyőzés kulcsszavai ennek az érvelésnek, ahogyan gond nélkül kerül egymás mellé két olyan gesztus és/vagy cselekvés, amelyek alapvetően bizonyosan ellentétesek. Ebben a vonatkozásban válik érdekessé a levélrészlet jobb híján támadónak nevezhető retorikája (ami a harc és az igazságügy terminusaiból egyaránt építkezik), középpontjában a következő részlettel: „Ki részén van az Igazság a' babér dolgában”. Ennek a mondatrészletnek a különössége abban áll, hogy a két főnév

40 I/23, 267–268.

41 Az újságcikk szövegét Borbély Szilárd közli és elemzi mélyrehatóan: *Az Árkádia-per előképe...*, i. m., 20.

42 KazLev. 4, 949. levél.

felcserélésével megmutatkozik Kazinczy ki nem mondott szándéka: a „babér-per” és hamarosan az Árkádia-per is arról szól, hogy „kié a babér az igazság dolgában”, vagyis ki lesz győztes a már-már követhetetlen mennyiségű témát integráló vitában – még akkor is, ha Kazinczy gyűlöli a *laurus* Földi-féle magyarítását. Hasonló nyelvi játékként vihető végig a bírósági metaforika: a *processus*, a bírók és a bíróság párhuzama végeredményben szó szerint s nem hasonlatként olvasandó. Kazinczy igazságfogalma éppen emiatt válik majdhogynem nevetségessé, hiszen a bírói objektivitásra kívánja bízni a per nyertesének kihirdetését, ugyanakkor eleve leszögezi, hogy neki van igaza. S ne feledjük, hogy ebben a levélrészletben Csokonait támadja, akit a debreceniektől kíván megvédeni a legendái gólyákról írt példázatában, s az Árkádia-per minden közleményében.

3. *Séta a sírkertben (A hotkóci angolkert és Fizsi halála)*

Ha továbbkövetjük az Árkádia-per eseménytörténetét a levelezés és a folyóirat-közlemények kronológiájában, egy másik rendkívül fontos témára figyelhetünk fel a vita kontextusait vizsgálva, ami a képzőművészeti vonatkozásokat teszi erőteljesebbé, illetve ismételten a levelezés és a sajtó közegének és nyelvének sajátosságait teszi láthatóvá.

Török Sophie és Kazinczy Ferenc első gyermeke, Iphigénia 1806. augusztus 18-án, egyéves korában meghalt. Kazinczy mély gyászát levelezéséből, önéletírásaiból és verseiből is megismerhetjük, s talán a halálról való beszéd nehézségei akadályozzák meg az arra való rámutatást, hogy Fizsi elvesztése és az Árkádia-per kirobbanása párhuzamosan zajlik. Az 1806. augusztus 16-án megjelenő *Csokonainak sírköve* című közleményére, amint fentebb rámutattam, Kazinczy magánlevelben kap választ Kis Imrétől szeptember 3-án. Kazinczy válasza, a *Magyarázó jegyzések a Csokonai sírköve eránt tett jelentésre* október 11-én jelenik meg a Hazai Tudósításokban, majd Kis Imre magánlevelét ugyanez a folyóirat október 29-én, öt lapszámmal később teszi közzé.⁴³ Vagyis az olvasók előbb ismerik meg Kazinczy replikáját, mint Kis Imre válaszát a sírkő tervére.

1806 augusztusa és októbere között tehát a sajtó nyilvánosságában nincs szó Árkádiáról; Kazinczynak mindössze két közleménye jelenik meg a *Csokonai sírköve* (augusztus 16.) és a *Magyarázó jegyzések...* (október 11.) között, amelyek első pillantásra teljes mértékben ignorálják a perrel való kapcsolat lehetőségét. Az egyik cikk a legendái gólyák története, a másik pedig a szeptember 22-ére keltezett, s a Hazai Tudósítások 28. lapszámában, november 3-án megjelent tudósítás, amelyben arról ad hírt, hogy hamarosan közzéteszi az angolkertekről tervezett „theoriáját”. A cikk a személyes gyászból bontja ki a kertművészeti tanulmány megírására tett ígéretet, illetve annak közlését, hogy nemrégiben (szeptember közepén) a szepesi Hotkócra látogatott, Csáky Emmánuel kastélyába, amelyhez az inspirációt adó tájkert tartozik:

43 A *Csokonai emlékek* mindkét cikk esetében rosszul oldja fel a Mind-Szent hava megnevezést: Kazinczy és Kis Imre közleményéhez egyaránt a november hónapot rendeli.

Leányom halálán támadt bánatom elvert innen hazúlról. Szepesbe szaladtam fel, 's Gróf Csáky Emmánuelnél is mulattam, kinek hitvese Sophiennak régi barátneja. E' szerént láttam Hotkóczot, mellynek tündéri fekvését 's Anglus bújkálójit olly közönségesen csudálják. Ez a' hely szeretetre legméltóbb Palatinusunk ott mulatása miatt nevezetes lett. Nem sokára le fogom írni a' helyet minden szépségeivel 's megtoldom az Anglus kertek teoriájával, melly annál szükségesebb, mert most mindent megszállott a' gonosz lélek Anglus kertet ültetni, 's egyik nagyobb bolondságot tsinál, mint a' másik.

Október közepén, a *Magyarázó jegyzések* és a Kis Imre válasza közötti két hétben jelenik meg három részben a *Hotkócz – Anglus-kertek* című közleménye, amely, bár önmagában is jelentős dokumentuma Kazinczy képzőművészeti érdeklődésének, az Árkádia-perrel való kapcsolatában, vagyis a folyóirat közegébe való visszaillesztésével kaphat jelentősebb figyelmet. Amint korábban említettem, Pál József Árkádia-értelmezése azért kiemelkedően fontos a vita recepciótörténetében, mert az ikonográfiai vonatkozásokat feltárva Kazinczy képzőművészet-esztétikai nézeteit is egyedülálló módon összegzi. Könyvfejezetének és kapcsolódó tanulmányainak ilyen tárgyú konklúzióit Borbély Szilárd idézett tanulmányai egészítik ki, s az említett Radnóti Sándor-könyvfejezet mellett érdemes még utalni Fried István korábbi tanulmányára is,⁴⁴ továbbá Tóth Orsolya nemrégiben megjelent elemzésére Kazinczy Winckelmann-ismeretéről.⁴⁵ Granasztói Olga nagyszabású tanulmánya⁴⁶ pedig kifejezetten Kazinczy angolkert-élményével foglalkozik, végigkísérve mind az élettörténetben, mind az életműben az angolkert tapasztalatát és értelmezési kísérleteit.

Az alábbiakban a hotkóci kert élménye nyomán született angolkert-leírást és „theoriát” abból a szempontból szeretném megvizsgálni, hogy Kazinczynak az Árkádia-perben megjelenő képzőművészeti eszményével milyen kapcsolata van, s ez milyen adalékokat kínálhat a síremléktervből kibontakozó vita értelmezéséhez. Azon, hogy Kazinczynak voltak-e direkt szándékai az Árkádia-per cikkeinek és az angolkert-leírás közleményeinek egymás mellé helyezésével, nem szerencsés hosszasan spekulálni. Azal azonban bizonyosan érdemes számot vetni, hogy ezek a szövegek a korabeli olvasó számára ugyanannak a folyóiratnak a közegében kaptak helyet, s ez a szomszédosság ma is rekonstruálható, ha a cikkeket e kapcsolat hangsúlyozásával olvassuk újra.

3. 1. A levélben megírt angolkert

Kazinczy 1806. szeptember 23-án kelt levelében (KazLev. 4, 996. levél) számol be Cserey Farkasnak a Hotkócon tett látogatásról. A levél diskurzusa – ahogyan az ismerős Kazinczytól – részben a csapongó társalgás szerteágazó témafelvetéseire emlékez-

44 FRIED István, *Kazinczy és a képzőművészetek* = F. I., *Az érzékeny neoklasszicista: Vizsgálódások Kazinczy Ferenc körül*, Sátoraljaújhely–Szeged, Kazinczy Ferenc Társaság, 1996, 99–114.

45 TÓTH Orsolya, *Kazinczy Win(c)kelmannnt olvas*, Holmi, 26(2013), 978–994.

46 GRANASZTÓI Olga, *Kazinczy és korai angol tájképi kertek Magyarországon = Ragyogni és munkálni: Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*, szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010, 193–206.

tet (amihez érzelmessége és személyessége is hozzájárul), részben pedig a tényközlő sajtóműfajok közvetítő, tudósító, a valóságot mediatisáló jellegét mutatja, ahogyan számot kíván adni a közelmúlt eseményeiről. Így kerül a levélben egymás mellé a felvidéki utazásról való beszámoló, lánya halálának és felesége súlyos betegségének megrázó leírása (amelyben a vigasztaló közhelyekkel szembe saját gyászát helyezi), illetve az Árkádia-per aktuális helyzetével való számvetés. Azt, hogy Fizi halála és a felvidéki utazás összekapcsolódik, teljesen természetesnek, már-már közhelyesnek vesszük, a két esemény kauzális viszonyát egyébként is hangsúlyozza Kazinczy fentebb idézett híradásában. Lényeges ugyanakkor, hogy az angolkert 18. századi filozófiája ennél összetettebben kapcsolódik a személyes érzelmekhez, az egyén elmélkedő alaphelyzetéhez, illetve kifejezetten a melankóliához, a gyászhoz, az emlékezéshez. Az angolkert konstrukciója (a szerteágazó ösvények, a festői látvány befogadására megtervezett pihenőpontok) és építményei (az elvonulása alkalmas grotta, vagyis műbarlang, az – általában épített – romok, szobrok, szobortorzók, emlékművek stb.) a magányos elmélkedést, az elvonulást és például a múltba való elrévedést szolgálják. A levélben Kazinczy ismerteti Csereyvel a hotkóci birtokot, lerajzolja az épületek és a kertegységek elhelyezkedését, de hirtelen lezárja azzal a részletes leírást, hogy hamarosan úgyis olvasható lesz a folyóiratban az a cikke, amelyben „theoriáját adom az Anglus kerteknek ’s tanácsot, hogy mit kell tenni annak, a’ ki Anglus kertre vágy”. Ezután tér át Kazinczy az Árkádia-per helyzetének ismertetésére, nyugtázva Cserey támogató reflexióit, s ugyanebben a mondatban teszi nyilvánvalóvá, hogy részéről a legényei gólyák történetének allegorikus olvasata van:

Örvendek, édes barátom, hogy a’ Csokonai sírköve eránt tett jelentés megnyerte javalásodat, és hogy, a’ mint leveled bizonyítja, a’ gólyák historiájában el nem kerülte észrevételedet a’ mit minden Olvasóimmal akartam észrevételettni. Most ismét ment eggy hosszacska Aufsatz Kultsárhoz a’ Csokonai sírköve eránt.

Kazinczy aznap Szentgyörgyi Józsefnek is levelet ír (KazLev. 4, 998. levél), amelyben hasonlóképpen felvetődnek a Csereynek megírt események, azonban teljesen más-hogyan súlyozza az események közlését. Legrészletesebben gyászának elbeszélésével foglalkozik, s hosszasan taglalja kislánya halálának és felesége betegségének orvosi körülményeit, majd az utazásról való rendkívül rövid beszámolót is a fájdalom perspektívájából fogalmazza meg:

Harminczöt napja hogy oda van az a’ szegény gyermek, ’s azolta, hidd-el, nem tudom, mi az öröm. Nem affectálok Schwermuthot, és Schwärmereytól távol van phantasiám: de még régen nem látott barátim circulusaiban is véletlenül tört üt szívembe a’ fájdalmas emlékezet, ’s nem használt semmit sem a’ Szepes Vármegyei út, sem a’ Csáky Emmanuel-nél való múlatás, hol külömben azt a’ fél napot Anglus kertjében, aestheticai épületeinek ’s királyi luxusának nézésében, ’s majd patrioticus majd poetizáló munkájának olvasása alatt gyönyörködve tölttem-el.

Ezután tér át az Árkádia-per ismertetésére, amiről Szentgyörgyinek sokkal részletesebben ír, mint Csereynek – összefoglalja például Kis Imre szeptember 3-án kelt levelét, amely majd október 29-én jelenik meg a Hazai Tudósításokban, illetve közli a debreceni orvossal, hogy már elküldte Kultsár lapjának a *Magyarázó jegyzések a Csokonai sírköve eránt tett jelentésre* című cikkét.

Ugyanerre a napra keltezi Fazekas Mihály Kazinczyhoz írt levelét,⁴⁷ amelynek önmeghatározásában Debrecen bajnokának nevezi magát, s négy pontba szedve reagál a *Csokonainak sírköve* című közleményre, középpontba helyezve az „Et in Arcadia ego” felirat jelentésének elemzését. Fazekas majd csak Kis Imre október végi közleményének megjelenése után egy héttel lép a sajtó nyilvánossága elé: *Debrecen védelme* című közleménye 1806. november 5-én jelenik meg a Hazai Tudósítások 37. számában, amelyben visszatér a levelében is tárgyalt fordítási zavarra, hangsúlyossá téve az időközben kialakult táborok indulatait. Mind a sajtó, mind pedig a levelezés jól mutatja, hogy a fent megjelölt témák egy időben foglalkoztatják Kazinczyt, amelynek praktikus oka nyilvánvalóan az időbeli egybeesés. Hogy ettől szorosabb összetartozásról lehet szó, azt a hotkóci kertről írt értekező-leíró közlemény elemzésével lehetséges megmutatni.

3. 2. A folyóiratban megírt angolkert

A hotkóci közleménysorozatot, amint a fentebb idézett rövid cikk is utal rá, Kazinczy előre bejelenti a Hazai Tudósítások olvasóinak. A rövid összefoglalóban tett ígéret valóban abban a tematikus és diskurzív összetettségben valósul meg, ahogyan arra Kazinczy vállalat tesz: a Hotkóci megített utazás során tapasztalt vizuális élmények, majd a kert leírásához hozzákapcsolja az angolkert elméletét. Az utazó-értekező eleve nehezen homogenizálható perspektívája mellett ugyanakkor megjelenik a szövegben a szerző biográfikus személye is, az a hang, amelyik az előzetes híradásban személyes gyászának közlésével vezeti fel a tudósítást. Ezek az egymás mellé helyezett diskurzusok, témák és műfajok egyrészt Kazinczy magánlevelezéséből ismerősek lehetnek, hiszen a levél mint szövegforma eleve átjárhatóvá teszi a stíluszintek és a témák közötti váltást, a kauzalitás szigorú érvényesülése nélkül. Kazinczy legközelebbi barátainak írt leveleiben, ahogyan ez éppen az Árkádia-per időszakában jól látható (lásd például a Csereynek vagy a Szentgyörgyinek írt, fentebb hivatkozott levelek sorát), az értekező jellegű, tudós igénnyel levezetett gondolatmenetek mellett megfér a személyes, családi élményekről tett vallomás, olvasmányainak vagy éppen készülő munkáinak ismertetése, utazásairól adott összefoglalói stb. Hogy ugyanez a keveredés a felvezető, majd a három részben megjelent kertteóriát is jellemzi, a mai olvasó számára talán már meglepő, de legalábbis arra mutat rá, hogy a korabeli sajtó műfajai legfeljebb ha induktív módon határozhatók meg, vagyis nagyban függték a cikk szerzőjének írói stílusától, témaválasztásától. Éppen azért, mert Kazinczy az Árkádia-per a levelezéseiben is végigkíséri, lehet fogalmunk arról, hogy a cikkeiben jelenlévő értekező-elemző hangvétel a leve-

47 KazLev. 4, 997. levél.

leiben is jelen van, de utóbbiak személyessége nem ritkán megmutatkozik a folyóirat-közleményeiben is. Ennek az összetettségnek a kibontása lehetőséget mutat arra, hogy Kazinczynak az angolkertéről szóló cikkét az Árkádia-per kontextusában olvassuk újra.

Az teljesen konszenzuális, hogy Kazinczy az angolkertet, a korabeli értésmódnak megfelelően, a képzőművészetek egyik ágának tartja, amelyben – a cikk tanulsága szerint – pontosan felismeri a szép természet ideájának megvalósulását. Az angolkert a franciakerttel szemben ráadásul metaforikusan az emberi szabadság eszményét és a társadalomtól való elvonulását is kifejezi:

Láttuk, hogy az egyenes hoszszú utak, a' megnyirbált gesztenyék, az elevenn falak, folyosók, ernyök ellenére vannak a természetnek; láttuk, hogy az így megnyirbált fa mindég nyomorék fa, 's abba hagyánk a' *Le-Notrei* kerteket. De vissza tértünk e' a' természethez? azt tettük e' a' mit minden *szépitő mesterségnek* tenni kell, hogy a természetnek segédjére keljen és annak intései szerint tégye a' mi mostani görbe-útú, bábszerekkel felcizfrázott, kertjeink éppen úgy ellenkeznek az ízléssel és észszel mint azok a' régiek!⁴⁸

Ehhez kapcsolható még három részlet a cikksorozat teoretikus részéből, amelyek általánosabb művészetesztétikai téziseket közölnek, nem pedig speciálisan kertépítészeti alapelveket és az ehhez kapcsolódó példákat:

A' Szépitő Mesterségeknek legfőbb kívánságok a' *szép forma*. [...]

Mind a Szép-Mesterségeknek mindenikében, úgy itt is, mert a' Kertészi tudomány is, azoknak számoknak vagyon, *Egységnek* kell lenni, hogy a' hely valamelly megállapított karaktert mutasson. [...]

Az igazi Szépség karaktere a' nyugodalmas nagyság. Ez kevéssel jut-el a' maga céljához, néki nem kell pipere.⁴⁹

A tézisek egészen pontosan arra mutatnak rá, hogy az angolkert elmélete a 18. század végére a neoklasszicista esztétikai alapelvekhez igazodik. De a hét pontba szedett teóriába is beviszi Kazinczy a személyességet, ami elsősorban vitázó hangvételében ragadható meg: ez az egyik olyan vonatkozása a közleménysorozatnak, ami az Árkádia-per kontextusát nem engedi leválasztani az olvasás folyamatáról. Már a közleményekről hírt adó tudósításban vitapozícióba helyezi magát a megszólaló, aki az opozíciós alaphelyzetben az angolkertek megfelelően jó ismerőjeként mutatkozik meg, ehhez képest a tudatlanok csak divatból kezdenek az angolkert építésébe: „Nem sokára le fogom írni a' helyet minden szépségeivel 's megtoldom az Anglus kertek teoriájával, melly annál szükségesebb, mert most mindent megszállott a' gonosz lélek Anglus kertet ültetni, 's egyik nagyobb bolondságot tsinál, mint a' másik.”⁵⁰

48 Hazai Tudósítások, 1806/33, 276–279. Az idézet a közleménysorozat harmadik, utolsó részéből származik, amelynek első felében még a hotkóci személyes látogatás beszámolója zárul le. Ezután kezdi el Kazinczy hét pontba rendezve ismertetni az angolkert elméletét, fentebbi részlet a felsorolás első pontja.

49 *Uo.*, 3–4. és 6. pont.

50 Szept. 22-ére keltezve; Hazai Tudósítások, 1806/28 (okt. 3.), 237.

Ez a polemikus hangnem majd csak a harmadik közleményben jelenik meg újra, a cikk második felében elhelyezett, hét pontba szedett teória első öt szakaszában – ami így, ahogyan már említettem, a személyes meggyőzés erejét, illetve az Árkádia-per háttérben való meghúzódsát mutatja. Az imént idézett első pontban, amely a franciakert és az angolkert ellentéteiből bontja ki a szép természet fogalmát, a támadás és a nevetségessé tétel tárgya a szép természet fogalmát nem jól értők tábora, akik ízlés és tudás híján csak a látszatot tartják fontosnak, ez pedig a franciakert hamisságát eredményezi.⁵¹ Hasonlóan oppozicionális a második pont lezárása, amely a szép forma kiszámítottságának és a megfelelő látvány elrendezésének a konklúziója, ahogyan a tudatlanságot ismételten összekapcsolja a látszat tartalmatlanságával.⁵² Az egység fogalma köré rendezett harmadik pont lezárása negatív festéssel rögzíti a tudás és a tudatlanság alaphelyzeteit, majd a nevetséges értékminőségét rendeli az utóbbihoz.⁵³ A negyedik pontban, a *nyúgodalmas nagyság* magyarázatához pozitív és negatív magyarországi példákat sorakoztat fel, s az angolkert (másképpen tájképi kert) egyik legfontosabb tulajdonságát helyezi a középpontba, vagyis a látvány festményszerűségét, amit a kertet bejáró hosszasan szemlélhet: „Nincs sehol hely, hogy a' szem kényére megnyughasson.” Az ötödik pont a kertművészet tudományos háttérével foglalkozik, amelyhez elengedhetetlen az építészeti tudás, illetve – és ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni – a megfelelően képzett látás.⁵⁴ A látás aktív és tudós tevékenysége a 18. század második felétől a képzőművészeti befogadói gyakorlat eredőjévé válik, s természetesen a winckelmanni autopszia gyakorlatának is alapeleme.

A polemikus beszédmódban rögzített teóriát előzi meg az utazó (vagy ahogyan az értekező rész megnevezi a kerttet bejáró személyt: „az Idegen”) személyes tapasztalata, a kert bejárásának érzéki élménye, ami ugyanakkor a kertészeti terminusok használatának eredményeként mégiscsak közelít az értekező típusú szövegformákhoz. Az utazás és a kertleírás elbeszélésének építkezése rendkívüli tudatossággal komponált, s nem meglepően a perspektíva szűkülésére, a közelítésre, majd a belépésre-bejárásra épül. A közleménysorozat első szakasza a felvidéki táj részben geográfiai és historiográfiai leírását adja, de hamarosan megjelenik a szövegben az utazó személye, aki számot

51 „[...] a' mi mostani görbe-útú, bábszerekkel felcizfrázott kertjeink éppen úgy ellenkeznek az ízléssel és ésszel mint azok a' régiek”.

52 „Az ért az Anglus Kertészséghez, a' ki a' illyeket böcs cáculussal előre fel tudja vetni, nem az, a' ki csak az utakat tudja görbén vonni 's minden lépten elmés bolondságokkal lepi meg a' lélektelen Vendéget.”

53 „A' ki ki nem leste, hogy a' hely minémű karakter' elfogadására legalkalmasabb, a' ki olyan szépítéseket ad kertjének, a' mellyek annak természetével ellenkeznek, minden veszteségei mellett, a' mellyeket reá teszen, soha nem fog boldogúlni.

Melly nevetségek a' hányt hegyek ott a' hol a' hely tér, a' tók, patakok, a' hol a' vizet rekeszekbe kell szedni; a' kősziklafalak, a' hol a' követ mérföldekről hozzák 'stb.”

54 „[...] a' ki Architecturát nem tanúlt 's szemét szép alkotványok' nézelésében sok ideig nem gyakorlotta: úgy nem fog soha boldogulni a' szép kertek' rajzolásában is, a' kinek az stúdioma nem volt 's a' rokon Mesterségeibe béavatva nincsen. 'S az illyen legokosabban fogna bánni, ha e' gondot Kertész-Architectusra bízna. [...] A' ki csak látott, ne hizelkedjék vele magának, hogy valami szenvedhetőt fog teremteni: nem az teszi a' hibát, a' ki valamit éppen nem tud, hanem az, a' ki roszszúl tudja.”

ad arról a hatásról, amit a szemlélődés váltott ki belőle.⁵⁵ A második közleményben érkezik meg az utazó Hotkócra – személye itt is sokkal inkább a 18. századi tudós, ugyanakkor esztétikai élményt kereső utazó prototípusáé, semmint nevesítetten Kazinczyé, ahogyan módszeresen végigköveti a Csáky-birtok kertjének kompozícióját a megfelelő szakszavak használatával (*corps de logis*, *grott*, *baszszen*, *joujou*). Ebből a tudósi attitűdből „az isméretes, madarának örülő, gipsz gyermek” látványa billenti ki, amit szemlélve végtelen elragadtatásáról ad számot.

A második közlemény végét és a harmadik közlemény elejét foglalja el a templomnak és közvetlen környezetének leírása, ami különös figyelmet érdemel az Árkádia-per szempontjából. A templombelsőnek elsősorban képzőművészeti vonatkozású részletei (feszület, képek, szobrok) kerülnek bemutatásra. Ezt követi a templom külsejének tanulmányozása, ami a kriptába⁵⁶ vezető külső ajtónak látszó díszítmény feletti feliratokra koncentrálnak, s mind a hármat közli az olvasóval. Az Árkádia-per a debreceniek részéről elsősorban éppen a feliratról szólt, de rendkívül lényeges volt a Kazinczyval való szemléletkülönbségben az emlékmű, a sírkő és a sírfelirat ideológiai értelmezésének különbözősége is.⁵⁷ Érdeemes számot vetni azzal, hogy a felirat milyen építményhez tartozik, s összekapcsolódásukban miként idézik az elhunyt személy alakját. Annyi bizonyos, hogy Kazinczy az angolkert esztétikája felől szemléli ezeket a táblákat, az angolkert struktúrájának részeként vet számot a templommal, aminek belseje sem elsősorban kegyességi funkciója miatt kap figyelmet, hanem a kertben sétáló „Idegen” képzőművészeti érdeklődése és tagadhatatlan élménykeresése miatt. A sírfeliratokat bevezető mondatok a következőképpen írják le a látványt:

55 Részletek a hatásról számot adó mondatokból: „lelkemet poétai régiókba bájolja”; „Lelke elhal, félve teszi minden léptét”; „Itt rettegetve nézi ugyan lábait alatt *Korotnokot*, 's elijed a' szikszak lemenőtől belé: ellenben képzelhetetlen gyönyörűséggel nézi azt a' mértföldekre terjedő katlant, mely ellepve hegygyel, dombbal 's a' legkiesebb mezősséggel, szemei előtt elterül, és a' mellynek széleit a' legszebb lánczolásban 's a' két színnek minden *nűánszaiban* a' legsivatagabb és még is igen szép hegyek ülték-meg, kik között a' temérdek katlannak Est-Északi szélén az óriási Karpathus rettentő meredekségben kél, 's hosszu farkával, mint valamely rettenetes sárkány, Liptó felé elenyészik.” Hazai Tudósítások, 1806/31, 262–263. Az utóbbi, hosszabb idézetben a fenséges táj esztétikai tapasztalata külön figyelmet érdemel.

56 A kriptá szó egyébiránt etimológiailag azonos a grottával, amely a 18. században kifejezetten az angolkerti műbarlangok megnevezésére szolgált.

57 Borbély Szilárd ennek a nézetkülönbségnek az eredőjét a következőképpen mutatja be: „Az ikonográfiai program attól függően válik értelmezhetővé, hogy emlékműnek vagy sírkőnek kell-e tekinteni a tervezett monumentumot. Ennek megfelelően változik az összetett képzőművészeti alkotás jelentése is. Úgy tűnik, Kazinczy a winckelmanni iskolázottságnak megfelelően – kezdettől fogva ilyen, komplex ikonológiai jelentésben gondolkodik, ezért nem szövegszerű értelmet keres, hanem képzőművészeti egészként felfogott jelenség metaforikus, szimbolikus értelmezését tartja szem előtt.

A debreceniek a vizuális kód szerepét nem tartották jelentősnek. Többségükben a protestáns írásmagyarázat módszertanára visszavezethető értelmezői eljárásokat követtek, szigorúan a textusra összpontosítottak. Számukra a protestáns halotti kultusz kanonizált jelentései és a szövegértelmezés szigorúsága az elsődleges. A szövegértelmezésben az allegorézis vezeti őket, ezért a ritualizált cselekvések jelentése számukra az allegorikus értelmezésben ölt alakot. E felfogásban Csokonai elsősorban a halott, akit halálában is megilletnek a felekezeti rituáléval összefüggő végtisztességek. Számukra a *költő* nem esik más eljárás alá. A költői szövegek létmódja és a költői szerep nem rendelkezik semmiféle kitüntetett jelentéssel.” BORBÉLY, *15 paragrafus... i. m.*, 79–80.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 6. szám

Kívülről a ' Templom' déli oldalában egy kriptába vezető ajtó látszik: de az csak vak ékesítés. Az ajtó felett az itt következő felyülírás áll, melly valamint a' többi is, mint az igen sok talentumú 's culturájú Birtokos' tollából folyt. Valóban a' régi Nemesség nem csupa képzelt dísz, 's háládatlan nagy Ősei eránt, a' ki az ő emlékezeteket nem tiszteli, 's ha érdemmel bír maga is, velek nem kevélykedik [...]⁵⁸

Az angolkert mint tájképi kert megépítésében köztudottan elsődleges a látvány szerepe, s ha a feliratok készítésében a család részéről esetleg a hagyományokhoz való igazodást sejtethetjük, az tagadhatatlan, hogy ebben az esetben, vagyis Kazinczy szemszögéből és a Hazai Tudósítások korabeli olvasójaként az angolkert részeként kell szemlélnünk a táblákat. A kriptába vezető ajtó mint „vak ékesítés” úgy is elképzelhető, hogy korábban valóban ott lehetett lejutni a család temetkezési helyére, de lehet „igazi áljajtó” is, vagyis az angolkertekben gyakori sztaffázstechnika, ami a funkciót visszaépíti a látvány javára, hiszen célja csupán a látványban való gyönyörködtetés. A paravánszerű műromok, az áljajtók, az álablakok, a sehová sem vezető lépcsők stb. mind csak a látvány festőiségét szolgálják, ami természetesen jogossá teszi a giccs lehetőségének feltételezését s a szép természet fogalmában jelenlévő paradoxonokat. A templom falára, egy nem létező kriptá ajtajára helyezett tábla a máshol eltemetett testtel laza metonimikus kapcsolatban állva elsősorban az emlékállítást szolgálja, a hajdanvolt nagyság elismerését és megőrzését, a felirat kiolvasásának gesztusát – az emlékezők személyének is játékba hozásával.⁵⁹ A fent idézett sorok azt teszik világossá, hogy mindhárom táblát a hotkóci birtokos, vagyis Csáky Emmánuel állíttatta, s céljuk elsősorban a nagyság elismerése, illetve megőrzése az emlékezetben.

A kriptáajtó fölötti tábla szemlélője tovább vezeti a templom melletti fák közé az olvasót, ahol két obeliszket, két koporsó alakú síremléket és további síremlékeket rejt a kert. A letisztult formájú építmények (obeliszk, koporsó,⁶⁰ lapos kövek, medence, négyzet alapú kő, csésze) megfigyeléséhez a szemlélődő személyes érzelmi alaphelyzete adódik hozzá: „A' bánat szebb menedéket sohol sem lelhet, mint itt, a' fenyők' csendes susogásában 's éjjelében.”⁶¹

58 Hazai Tudósítások, 1806/32, 268–271.

59 A felirat szövege: *ACCIPERE. RADIS. VMBRA. TUORUM. QUEM. GESTORUM. MEMORIAE. ILLUSTRATAE. TANTO. NOMINE. STIRPI. SURCULUS. POSUIT. LAPIDEM. MDCCCIII*

Magyarul: Fogadd el, súlyos árnyék, tetteidnek emlékére ezt a követ, amit egy nagy névvel ékesített nemzetségnek egy kis ágacska állított.

60 A két obeliszk mögött egy lapos kőalapzatra állított két koporsó található, amelyekhez a következő felirat tartozik:

STAT. LAPIS.

OPTIMOR. GENITOR. MANIBUS. SACER.

PIAE. FILIALIS. GRATITUDINIS.

DULCIS. ET. ACERBAE. RECORDATIONIS.

MONUMENTUM.

Magyarul: Áll a szent kő a holtak lelkeinek, emlékjele a legjobb szülőknek, a kegyes gyermeki emlékezetnek, az édes és fájdalmas visszaemlékezésnek/emlékezetnek.

61 Hazai Tudósítások, 1806/33, 276–279.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 6. szám

3. 3. Egy gyermek sírköve

A személyes emlékezés kibontása indul el a kertleírásnak ezen a pontján, a kertben sétáló „Idegen” a nemrégiben megélt veszteségét beszéli el, ám végeredményben úgy, hogy kislánya halálát Psyché történetének felidézésével szublimálja:

Egy kéregkanapéről a' koporsók mellett ki lehet látni mind a' Vár' ruináját, mind a' bércz' márványfalait, úgy hogy a' szem elnézvéen a' kerítés' fogain megtsalódhatnak 's azt hiheti, hogy a' márványfalak bé vannak kerítve a' kertbe. De ez nem teszen kárt a' hely' hatásának, mert a' Gróf bölcsen elrejtette e' két ide nem illő kilátást a' fenyők' derekai 's csüggő lobjai (Laub) által. – Lelkem itt mélyebben érzé azt a' sebet, melyet szívemen egy keserű halál ez előtt egy holnappal ejtett volt. A' Ritterschloss és a' pompás szégyenségű Remeteház mellett lesiettem a' szép gipsz gyermekhez, 's elhunyt kis Psychémet láttam művészi áttatással a' képen!⁶²

A kertben tapasztalt élmények rendkívül személyes, ugyanakkor tehát esztétizált és eltávolított leírása meghatározó eleme az angolkertek elméletének rögzítését vállaló cikksorozatnak, amely az Árkádia-per közleményeinek környezetében, azokkal párbeszédet folytatva lehetőséget ad Kazinczy képzőművészeti eszményének bőségesebb kibontására, nevezetesen éppen az emlékmű, a síremlék, a sírfelirat és az emlékezés vonatkozásában. A hotkóci kertben tett sétában látványosan egyesül a képzőművészet-esztétikai tézisek teoretikus kidolgozására tett kísérlet és a személyes élmény megrendítő fájdalma, ami az értelmezésben zavart okozhat, hiszen rendkívül nehéz kijelölni a folyóirat-közlemények tárgyát. A cím (*Hotkócz – Anglus-kertek*) elfedi a tematikus és a diszkurzív összetettséget, ami az angolkert filozófiai-művészetelméleti háttéréből, illetve a látás, a gyász, az emlékezés, a sírfelirat egyszerre személyes és egyszerre kulturálisan beágyazott fogalmaiból kibomlik a Hazai Tudósításokban.

Pál József neoklasszicizmus-monográfiájában figyelmeztet arra, hogy Kazinczy a Csokonai-síremlék tervével párhuzamosan Iphigénia síremlékének tervén is gondolkodik, amelyben hasonlóképpen nemcsak az építmény, hanem a sírfelirat is kiemelten fontos.⁶³ Az Amor és Psyche történetét, illetve a Canova márványszobrát felidéző epigramma első változata – amely majd csak egy 1828-ra, esetleg 1830-ra keltezhető tisztázatlanban kapja az *Egy gyermek' sírkövére* címet⁶⁴ – egy Cserey Farkasnak címzett levélben jelenik meg 1806. szeptember 25-ei keltezéssel. Vagyis a sírfeliratként és neoklasszicista ars poeticaként egyaránt olvasható vers a hotkóci utazás idejéhez közel, illetve az Árkádia-per zajlásával párhuzamosan keletkezik, s a vita lényeges kontex-

62 Uo.

63 Az Iphigénianak tervezett síremléket és az *Egy gyermek sírkövére* című epigrammát Pál József elemzi monográfiájának *A halál géniusza, Amor és Psyché a neoklasszikus költészetben és szobrászatban* c. fejezetében: *i. m.*, 110–120.

64 MTAK K 642, 49a. A versváltozatok szövegét és a hozzájuk kapcsolódó kritikai jegyzeteket Debreczeni Attila bocsátotta rendelkezésemre a Kazinczy-versek készülő kritikai kiadásának anyagából, amit ezúton is köszönök.

tusának tekinthető. Fizsi halálának szublimálása Psyché figurájába azonban már az epigramma megírását megelőzően megtörténik, Kazinczy 1806. augusztus 25-én Szentgyörgyi Józsefnek írt levelében végeredményben azt teszi világossá, hogy a Psyché-párhuzam nem egyszerűen a halál neoklasszicista toposza, hanem kislányának az esztétikai tapasztalatra való nyitottságából ered:

A' gyermek, noha csak esztendő és tíz napos volt, nagy hajlandóságot mutatott a' képek eránt. Guidó Réninek egy Amorja, 3 lábnyi magasságú vásznan, legkedveltebb tárgya volt szemeinek, mint ő maga a' legérdemesebb Psychéje a' kis Istennek.

Kazinczy 1806–1807 között öt levélben ad helyet a lassan formálódó epigrammának, majd 1807-ben a vers két folyóiratban is megjelenik (Rumy Károly György *Musenalmanach von und für Ungern* című lapjának 1807-es évfolyamában, ezt követően Wieland lapja, a *Der Neue Teutsche Merkur* Rumy közlését veszi át folyóirata 1807-es évfolyamában). A vers mitológiai, esztétörténeti és ikonográfiai rétegzettségét Pál József hivatkozott elemzése fejti ki az *ut pictura/sculptura poesis*-eszmény neoklasszicista jelentéseinek irányából. A magánlevelezés és a folyóirat eltérő nyilvánossági és diszkurzív közeget jelentő terei mellett az epigramma helyet kap egy Kazinczy által tervezett kötet verslistájának egyik csoportjában,⁶⁵ amit a horatiusi kötetmodell szerint a görögöktől hagyományozódó epigrammák alkotnak.⁶⁶ Az eredetileg Toldyra és Szemerére bízott kötetkiadás tervezete, amely végül csak Kazinczy halála után, s Szemere helyett Bajza közreműködésével valósul meg, részben még ismert a széphalmi mester számára. Az *Eredeti poétai munkák* Toldy által megküldött, s utólag meg is valósított tervezetét Kazinczy nem fogadja el válaszában, de a végül 1836-ban megjelent kötetben részben megvalósul az eredeti kötetterv. Az 1., a 3. és a 6. könyv Kazinczy elképzeléseit követi a megküldött verslisták részleges felhasználásával, részben pedig Kazinczy költészetének a már életében ismert közléseit próbálja érintetlenül integrálni (1. *Dalok és ódák*, 2. *Vegyések*, 3. *Epigrammák görög értelemben*, 4. *Tövisek és virágok*, 5. *Új tövisek és virágok*, 6. *Episztolák*). Fizsi sírverse a 3. könyvben kap helyet *Egy gyermek' sírkövére* címmel. Kazinczy képzőművészeti eszményének pontosabb megértése céljából rendkívül fontos lenne az összes ide tartozó vers részletező elemzése, ám jelen tanulmány szempontjából csak bizonyos összefüggéseket érdemes kiemelni: nevezetesen az úgynevezett görög értelemben vett epigrammák

65 MTAK K 622, Kazinczy kéziratosa verslistája, 165a–168b: „Ujhely 1830. Octób. 18d. küldöttem Toldynak, Hidegh Abraham Pesti Prókátor Úr által.”

66 „A' német Kiadók a' Verseket chronologiai rendben szeretik egygy idő olta kiereszteni, 's miattam teheti minden a' mit jónak lát. De én a' magaméit szeretném a' szerint fűzni rendbe, a' hogy a' bokrétaöntő a' maga virágait: – oda mindenikét, a' hova őket a' hely kívánja. Én első helyt a' magaméi közt kevés számú Ódáimnak 's dalaimnak adtam, mert az Óda' méltósága elsőséget kívánt. Ezeket Epigrammáim váltják fel, mellyek a' Szobrászok' és Festők' műveikkel vannak összekötötésbe – a' görögnél az Epigramma is a' lyrára tartozott. – Úgy jönnének a' Ritornellák; Epigrammák ismét; 's most a' Szonetek, 's legutól a' koporsók és a' tájdarabok. Ezeket követnék, bántó tarkaságban, a' Vegyes Költések, 's végre az Epistolák.” Kazinczy Ferenc Toldy Ferencnek, 1831. ápr. 6. = KazLev. 21, 5310. levél.

műfajának, illetve ettől nyilvánvalóan nem függetlenül a verscsoport tematikájának kérdését.

Kazinczy fent hivatkozott levelében ez a műfaj olyan epigrammákat jelöl, „mellyek a’ Szobrászok’ és Festők’ műveikkel vannak összekötöttesbe”, s valóban arra lehetünk figyelmesek akár Kazinczy saját verslistáját, akár az ettől némiképpen eltérő Bajza–Toldy-féle kiadás versciklusát vizsgálva, hogy némely szöveg létező műalkotásokra, szobrokra vagy festményekre íródott, de nem feltétlenül műleíró-ekphrasztikus jelleggel. Kazinczy egyik levelében bővebb meghatározását adja annak, hogy mit is ért epigrammán „görög értelemben”, amelynek tematikus összetettsége visszavezethet minket az emlékezés, a halál és a képzőművészeti eszmény gondolatköreihez:

A Görög Epigrammák az emberi elme legszebb műveinek legszebb nemei közzé tartoznak. Minél egyszerűbb (simplex, einfach) az Epigramma ’s a’ belé nyomott gondolat: annál szebb a’ mív. De hazánkban kevés ismeri az Anthológiát, ’s mi csak a’ festésekkel rákásra halmozott poétai műveket tartjuk szépnek; a’ visító hangú ódát, a’ jajgató elegiákat stb. A’ kinek szive van, tudja, hogy ezek mellett mit ér a’ fájdalom’ csendes sóhajtása; mit ér az a’ poétai mív, a’ melly a’ fájdalom’ szenvedését a’ nagyság’ érzése által enyhíti. – Meglehet, hogy ez a’ kis Epigramma olyanoknak is eljut kezeikbe, a’ kiknek magyarázat kell; azért azt ide rekesztjük.⁶⁷

Az idézet értelmezéséhez érdemes az egész levél kontextusát megvizsgálni: Kazinczy a levelet Wesselényi Miklós özvegyének írja „nagy férjének kidöltén”, vagyis annak halála után, mélységes gyászát közvetítve. A báró méltatását A’ zsbóí nagy Megholt című epigrammájával zárja le, amit a fentebbi magyarázat követ. A kommentár láthatóvá teszi az epigramma műfajának eredeti, görög meghatározását, a (jellemzően érzelmes és fenséges hangvételű) sírfeliratot, amit megerősít az *Anthológiára* tett utalással. A hivatkozott kötet az *Anthologia Graeca*, más néven *Anthologia Palatina*, amely az i. e. 2–1. században élt Meleagrosz által összegyűjtött saját, és további negyvenhat epigrammaköltő műveit tartalmazza, s első kritikai igényű kiadása a 18–19. század fordulóján jelenik meg.⁶⁸ A tiszta, antik műfaj szépségének méltatásával párhuzamosan Kazinczy lényegében megfogalmazza annak imitációs lehetőségét, annak pretextusként, választott hagyományként kezelését: az egyszerűség és a gazdag gondolatiság összekapcsolódik az érzelmességével, a hatás megfogalmazásával.⁶⁹ Figyelemmel

67 Id. B. Wesselényi Miklósnének, 1810. jan. 22. = KazLev. 7, 1652. levél.

68 *Anthologia Graeca*, 1–13, hg. Friedrich JACOBS, Leipzig, 1794–1814.

69 Hasonlóan ír a görög epigrammáról Kazinczy egy másik levelében, de míg a Wesselényinéhez írottakban az alkalomhoz illően érzelmesebben szólal meg, addig a Ponori Thewrewk Józsefnek intézett levelében a műfaj pontos ismeretéhez szükséges olvasmányokat ajánl (amelyből az egyik ismét a fent említett *Anthologia*): „Ismeri e az Úr a HERDER Epigrammáit? Azok mellett egy derék Dissertatiót is kap az epigrammák felől. Az epigramma nekem felette kedves formája az éneknek. De arra nem a’ Róma és az újabb Deákok példáját kell választani. Bár az Úr olvasna görögül, hogy kézi-könyvévé tehetné a’ Jacobs’ Görög Anthológiáját, ’s a’ forrásból ihatnék. Éljen szerencsésen, édes barátom, ’s tartson meg kedvező emlékezetében. Én az Úr fényét nyugtalanul várom.” Kazinczy Ferenc Ponori Thewrewk Józsefnek, 1820. okt. 28. Idézi PONORI THEWREWK Emil, *A görög anthologia a magyar irodalomban* =

kell lennünk továbbá egyáltalán a magyarázatadás gesztusára, amivel Kazinczy az idézet utolsó mondatában azt teszi világossá, hogy ennek a műfajnak a befogadása sokszor szükségképpen kommentárra van utalva sűrűsége miatt, vagyis olvasása és megértése egyáltalán nem magától értetődő. Sajátos ugyanakkor ez a beszédhelyzet, hiszen a gyász mégiscsak az alkalmi megszólalás irányába viszi a diskurzust, ami tehát pontosan az alkalomhoz igazítva, vagyis a szomorúságot hangsúlyozva integrálja a tudományos igényű megszólalást. Mindez azonban nem érvényteleníti annak lehetőségét, hogy éppen ennek a gyászhoz kötődő alkalmiságnak köszönhetően Winckelmann-parafrazisként olvassuk a kommentár egyik mondatát: „A’ kinek szive van, tudja, hogy ezek mellett mit ér a’ fájdalom’ csendes sóhajtása; mit ér az a’ poétai mív, a’ melly a’ fájdalom’ szenvedését a’ nagyság’ érzése által enyhíti”.

A winckelmanni *edle Einfalt und stille Größe* a neoklasszicizmus alaptéziseként érteendő a görög szobrászat utánczásában, ám a két egymás mellé helyezett jelzős szerkezet talán csak közhelyessége miatt nem teszi azonnal láthatóvá a benne rejlő paradoxon-jelleget. Winckelmann a tézis megfogalmazásában ezt a lehetőséget végeredményben meg is nyitja a tenger-hasonlaltal:

A görög mesterművek általános és kiváltképpeni jellemvonása végül is valami nemes egyszerűség és csendes nagyság, mind a testtartásban, mind pedig a kifejezésben. Ahogy a tenger mélye mindig nyugodt marad, bárhogy tombol is a felszín, éppúgy a görögök figuráiban a kifejezés minden szenvedélyesség mellett nagyszerű és higgadt lelket mutat.⁷⁰

Kazinczy éppen a nyugalom és a tombolás nehéz egymáshoz rendelhetőségére mutat rá, amikor is a (Winckelmanntól ismert) meghatározást a recepcióra terjeszti ki, ahogyan kétségbe vonja a megnyugvás lehetőségét a műalkotás befogadásának eredményeként, ráadásul a két tagmondatban éppen a csend és a nagyság zárja ki egymást. Azt is tekintetbe kell venni, hogy Kazinczy mindezt a költészeti alkotások befogadására vonatkoztatja, hiszen a görög epigramma és saját versének kommentárja ez a reflexió, vagyis hangsúlyosan rögzíti a befogadásban az értekek és az érzelmek lényegi jelenlétét, amelyek valójában igazolják a szöveg poétikai-esztétikai teljesítményét.

Az idézett kommentárnak és az azzal együtt megjelenő epigrammának ez tehát az egyik olyan (poétikai) eleme, ami kiindulást jelenthet az epigramma-ciklus olvasásához, a másik pedig egy tematikus vonatkozás, persze az előzőtől elválaszthatatlanul: a lélek halhatatlanságának gondolata, ami akár a Fizsi, akár az idősebb Wesselényi halálára írt versnek az esetében a sírfeliratként olvasható epigrammában tárgyiasul. Ez a tárgyiasulás a ciklus egyik szervezője, hiszen a versek meghatározó részében valamilyen kép- vagy szobortárgyat tesz láthatóvá az ekphraszisz, ami összekapcsoló-

Görög anthologiabeli epigrammák (Görögül és magyarul), ford., bev., jegyz. PONORI THEWREWK Emil, Bp., Franklin-Társulat, 1891, XXXIX. A levélrészlet csak ebben a tanulmányban férhető hozzá; kézirata, korábbi közlése nem ismert. Szabó G. Zoltán felfedezésére Orbán László hívta fel a figyelmemet.

70 Johann Joachim WINCKELMANN, *Művészeti íráások*, ford. RAJNAI László, TÍMÁR Árpád, vál., utószó TÍMÁR Árpád, Bp., Helikon, 2005², 25.

dik a lélek halhatatlanságáról való reflexióval, s ezáltal a megfigyelt műalkotás annak emlékművévé válik. Összességében tehát a görög epigramma definíciója, az érzelmi-érzéki recepció felfokozottsága, az ekphraszisz, a sírfelirat, a portré, az emlékezés és a platóni lélekeszmény jelenik meg az *Epigrammák görög értelemben* szövegcsoportjában, amelynek olvasását nem választhatjuk el az Árkádia-per által integrált művészetelméleti-esztétikai belátásoktól.

4. Összegzés: kontextusok, médiumok, beszédmódok

Az Árkádia-per körvonalai akkor élesek, ha csak a folyóirat-közleményekre fókuszálunk – amelyek nyilvánosságához, hozzáférhetőségéhez hozzárendelődik az átláthatóságra, feszségre, letisztultságra való törekvés. A levelezés áttekintése rendkívül sok adalékkal szolgál a vita alakulástörténetének háttéréhez, s úgy vélem, az nem is érthető meg pontosan, amennyiben mellőzzük a levelek olvasását. A baráti-ismerősi nyilvánosságnak a zártabb rendszeréből kibontható a kapcsolati hálók összetettsége, a hatalmi viszonyok árnyalatainak sokasága és az egyes levelezőtársakhoz tartozó levél-témák jellegzetes köre. Ezek a részletek azonban a per vonatkozásában elhalványítják a folyóirat-közleményekből kirajzolódó kontúrokat. A cikkek és a levelek alapvetően különböző diskurzust rendelnek az elbeszélte témához, különböző retorikai alakzatokat, az elfedés és az őszinteség eltérő fokozatait használják a véleménynyilvánításhoz, ami nyelvi szinten is megragadhatóvá teszi a szövegek befogadói körét és nyilvánosságának fokozatát. Ez a különbözőség ugyanakkor viszonylagossá válik, amikor a levelezés darabjai a folyóiratban nyilvánosságot kapnak.

A legényei gólyák történetét és a hotkóci kert leírását az angolkert elméletével szükségképpen az Árkádia-per szövegeihez kell kapcsolni. Előbbi a perben zajló vitaformákról való tudásunkat bővíti az állatmese allegorikusságának antropológiai tanulságával, utóbbi szövegcsoport pedig az Árkádia-per értelmezéstörténetében tovább erősíti Kazinczy képzőművészeti eszményére (és nem utolsósorban az emlékezés kultúrájára) való odafigyelést az ízlésújítási törekvéseiben.

Kazinczy a Hazai Tudósításokban még egy jelentős cikksorozatot közöl képzőművészeti tárgyban, a háromrészes *Festés, Faragás Nálunk* címűt 1812-ben, illetve később a Felső Magyarországi Minervában jelennek meg még recenziói ebben a tárgyban. Rendkívül lényegesek emellett posztumusz, 1836-ban megjelent „görög értelemben vett” epigrammái képzőművészeti eszményének megértésében. Értelmezőként azonban nem vagyunk messze attól az alaphelyzettől, amit az Árkádia-perben sokszor megidézett Nicolas Poussin *Et in Arcadia ego* című festményén a pásztorok megjelenítenek – vagyis a nyomok követésére, összefüggések megsejtésére vagyunk utalva, hiszen az említett, hosszabb-rövidebb, különféle műfajú, egymást lenyűgöző mértékben áthálózó szövegeken felül nem maradt ránk Kazinczytól összegző érvényű munka képzőművészeti tárgyban.

ItK
Irodalomtörténeti Közlemények
2014. CXVIII. évfolyam 6. szám

Függelék

I. A Hazai Tudósításokban (1806–1808) és jogutódjában (1810–1829) megjelent Kazinczy-közlemények bibliográfiája

- Csokonainak sírköve*, Hazai Tudósítások, 1806. augusztus 16., I. 14. sz., 119–120.
Széphalom, 3. August. Ki nem tapasztalta gyönyörködő csudálkozással, hogy némelly állapotok társaságos életet élnek és kormánytól függenek?, Hazai Tudósítások, 1806. I. 16. sz., 130.
Széphalom, 22-dik Sept. Leányom halálán támadt bánatom elvert innen hazúlról, Hazai Tudósítások, 1806. I. 28. sz., 237.
Magyarázó jegyzések a' Csokonai sírköve eránt tett jelentésre. A' beküldőnek kívánságára minden kihagyás és változtatás nélkül, Hazai Tudósítások, 1806. I. 30. sz., 252–255.
Hotkócz, Ánglus-kertek., Hazai Tudósítások, 1806. I. 31. sz., 262–263; 32. sz., 268–271; 33. sz., 276–279.
Magyarok emlékezete. B. Orczy Lőrincz. Generális 's Abauji Fő Ispány, Hazai Tudósítások, 1806. I. 47. sz., 397–398.
Felelet a' feleletre, Hazai Tudósítások, 1807. I. 6. sz., 44–46.
Végző szavam a' debreczeni perben, Hazai Tudósítások, 1807. I. 7. sz., 52–54.
Magyar országnak talán első abrosza, Hazai Tudósítások, 1807. I. 19. sz., 151–153.
Bővebb előadás a' Sáros-Pataki Bibliothéka két Codexe felől, Hazai Tudósítások, 1807. I. 29. sz., 241–242.
Könyv-rostálás. Kazinczy Ferencznek öszvekelésére Szendrei Gróf Török Sópia-Antoniával, Nagy-Kázmértt, Zemplény Várm. Novemb. XI. dikén MDCCCIII barátja Kis János. Bécsben, Schrämbel Ferencz Antal özvegyénél 1805., Hazai Tudósítások, 1807. I. 47. sz., 387–388.
Még egygy szó Arkadiáról, Hazai Tudósítások, 1807. I. 47. sz. toldalék, 389–391.
Óberster Kazinczy László halála 's életének némelly történetei, Hazai Tudósítások, 1807. II. 22. sz., 176–179.
Magyar-Országnak régi abroszairól, Hazai Tudósítások, 1808. I. 21. sz., 165–166; I. 22. sz., 174–176.
A' legrégibb Magyar Kalendárium, Hazai Tudósítások, 1808. I. 31. sz., 241–245.
Lelesz Zemplény Vármegyében, Hazai Tudósítások, 1808. I. 35. sz., 276–277.
Révainak nevei 's születési-napja, Hazai Tudósítások, 1808. I. 39. sz., 311–312.
Báróczy Sándor' Emlékezete, Hazai 's Külföldi Tudósítások, 1810. I. 24. sz., 195–198.
Jelentés a' La-Rochefoucauld' Gnomáji eránt, Hazai 's Külföldi Tudósítások, 1810. I. 29. sz., 236–238.
Mesterségek. Festés, Faragás Nálunk, Hazai 's Külföldi Tudósítások, 1812. I. 29. sz., 233–234; I. 30. sz., 241–242; I. 31. sz., 248–250.
Vitkovics Mihály nints többé, Hazai és Külföldi Tudósítások, 1829. II. 26. sz., 208.

ItK
Irodalomtörténeti Közlemények
2014. CXVIII. évfolyam 6. szám

II. Hazai Tudósítások, 1806. 16. sz., 130.

SZÉPHALOM, 3. August.

Ki nem tapasztalta gyönyörködő csudálkozással, hogy némely állatok társaságos életet élnek és kormánytól függenek? Ezeknek számok közzé valók a' járvány madarak is, kiket a' természet a' téli holnapokra melegebb éghajlat alá szállít. Ennek tegnap egy nevezetes példáját 's bizonyosságát vala alkalmatosságom látni, 's érteni, 's közlöm azt a' Természeti História' barátjaival, mert figyelmekre valóban érdemes.

Azon egy órányi szélességű völgyen, melly Zemplényben Sátor-Alja-Újhely és Szőlőske közt nyílik, soha még ekkoráig gólyák meg nem telepedtek, holott túl a' Toronyi hegyeken olly számosan fognak nyári szállást, mint az Alföld' lapályain. Azonban tavaly tavasszal egy pár gólya a' nyaralni visszatérő seregtől, vagy elmaradván, vagy elváln, Legenyén, egy órányira hozzám, egy ottan lakozó Nemes házánál megszállott. Nem sokára hozzá fogtak a' fészekrakáshoz, 's a' jércze megtojta monyait. De a' kis majorság felett nagy veszély lebegett. Egy nap a' ház' urának 's cselédjeinek, sőt az egész falunak szemléltére imhol jó a' hegyek felől Imreg' tájékáról tizenkét gólya, 's sok ideig magasán a' falu felett kereng. Végre, a' két dezertornak akár elvitelére akár csak büntetésére, kivállalkozik a' kerengő csapathól két vitéz, 's derekasan hozzá lát az executióhoz. A' két szökevény megfutamlott. Akkor ezek leszállottak a' házra, a' fészket széljel rugdosták, 's elvégezvén küldetéseket' tisztjét, visszarepültek a' felettek még mindég kerengő csapathoz, melly ezeknek felérkezések után mingyárt ismét a' hegyek felé vette útját, honnan jött volt. A' gyalázatos megfutamlók késő estve tértek vissza a' házhoz, 's az egész nyarat ott töltötték ugyan, de új tojást, talán mivel már késő volt volna kikölni, nem tojtanak.

Az elmúlt tavasszal ismét megjelene a' Legenyei két Emigráns, 's csak hamar megjelenének utánna az Execútorok is. De most másképen üte ki a' koczka mint tavaly; rúttól öszveszabdalva tértek vissza a' felettek kerengő csapathoz, 's a' fészek megmarada épségben. A' fiókok kiköltek, 's már tollasan látám őket. Nem sokára a' mi vidékünk is Gólya-Colónia lészen. – Szerencsére az efféle Megszállók nem bánnak olly sanyarúan a' magok' Colóniájik autochthon lakosaikkal*) mint a' *tollatlanok*.

* Autochthon, görögül földszülte-lakos